

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ
УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
Кафедра практичної психології та психодіагностики**

На правах рукопису

ГАВРИЛЮК АНАСТАСІЯ СЕРГІЇВНА

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ:
ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність: 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Практична психологія
(психологічне консультування та психотерапія)»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

МУШКЕВИЧ МИРОСЛАВА

ІВАНІВНА, доктор психологічних наук,
професор кафедри практичної психології
та психодіагностики Волинського
національного університету
імені Лесі Українки

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 4

засідання кафедри практичної психології та психодіагностики
від 23 жовтня 2024 р.

Завідувач кафедри

Магдисюк Л. І.

(ПІДПИС)

ЛУЦЬК – 2024

**Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет психології**

Кафедра практичної психології та психодіагностики

Освітній ступінь: «Магістр»

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма: «Практична психологія (психологічне консультування та психотерапія)»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Магдисюк Л. І.

«23» жовтня 2024 року

ЗАВДАННЯ НА ВИПУСКНУ КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ (ПРОЄКТ) ЗДОБУВАЧУ ОСВІТИ

Гаврилюк Анастасія Сергіївна

1. Тема роботи (проєкту)

Психологічні особливості батьківського ставлення: гендерний аспект

Керівник роботи (проєкту) професор Мушкевич Мирослава Іванівна

2. Строк подання здобувачем роботи (проєкту) – 15 листопада 2024 року.

3. Мета та завдання випускної кваліфікаційної роботи (проєкту)

Мета дослідження: дослідити особливості типів батьківського ставлення відповідно до гендерної диференціації з подальшою розробкою програми корекції деструктивних типів батьківського ставлення.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження:**

- 1) здійснити теоретичний аналіз зазначеної проблеми дослідження;
 - 2) розробити процедуру та методику дослідження типів батьківського ставлення;
 - 3) емпірично вивчити та проаналізувати психологічні особливості батьківського ставлення в залежності від гендерної диференціації;
 - 4) розробити тренінг корекції деструктивних типів батьківського ставлення.
4. Дата видачі завдання: 10 жовтня 2023 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів випускної кваліфікаційної роботи (проєкту)	Строк виконання етапів роботи (проєкту)	Примітка
1.	Дослідити теоретичні підходи дослідження батьківства та гендеру.	жовтень – листопад 2023 року	
2.	Розробити процедуру та методику дослідження. Провести емпіричне дослідження гендерних особливостей батьківського ставлення. З цією метою здійснити підбір відповідного діагностичного інструментарію з подальшим його проведенням та опрацюванням отриманих результатів.	грудень 2023 року – січень 2024 року	
3.	Формувати базу емпіричного матеріалу для подальшого його аналізу, інтерпретації та представлення у вигляді схем, таблиць, діаграм та рисунків, а також власне їх аналіз та оформлення.	лютий – березень 2024 року	
4.	Відповідно до отриманих показників розробити програму корекції деструктивних типів батьківського ставлення.	квітень – травень 2024 року	
5.	Аналіз результативності програми корекції деструктивних типів батьківського ставлення.	вересень 2023 року	
6.	На основі теоретичного опрацювання наукових джерел та проведеного емпіричного дослідження зробити висновки та узагальнення.	жовтень – листопад 2024 року	
7.	Оформлення кваліфікаційної роботи.	листопад 2024 року	

Здобувач освіти

Гаврилюк А.С.

**Керівник роботи
(проєкту)**

Мушкевич М.І.

АНОТАЦІЯ

Гаврилюк А. С. Психологічні особливості батьківського ставлення: гендерний аспект. Спеціальність: 053 «Психологія». Освітньо-професійна програма «Практична психологія (психологічне консультування та психотерапія)». Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр», Луцьк, 2024 рік.

Метою магістерської роботи було дослідження особливостей типів батьківського ставлення відповідно до гендерної диференціації з подальшою розробкою програми корекції деструктивних типів батьківського ставлення. У першому розділі здійснено теоретичні підходи дослідження батьківства та гендеру, виявлено фокуси поняття батьківства та гендеру у психологічній літературі, з'ясовано типи батьківського ставлення.

У другому розділі описана процедура та методика дослідження гендерних особливостей батьківського ставлення, яка включає: дослідження досвіду батьків у вихованні дитини і пошук помилок у батьківському вихованні, визначення батьківського ставлення до дітей, визначення ставлення батьків щодо різних сторін сімейного життя виявлення тих особливостей особистості, що проявляються в соціальному середовищі і в соціальних стосунках. У третьому розділі, відповідно до отриманих показників була розроблена програма тренінгу корекції деструктивних типів батьківського ставлення. Фокус програми був спрямований на те, щоб сприяти зменшенню деструктивних конструкцій, які проявляються особистостями батьків у вихованні, підвищенню усвідомлення батьками власних дій по відношенню до дітей, розвиток психологічних складових та особистісних ресурсів у вихованні. Ефективність реалізації програми залежатиме від рівня усвідомлення досліджуваними мети й завдань роботи, мотивації участі.

Ключові слова: батьківство, батьківське ставлення, гендер, виховання, ставлення до дітей, деструктивні типи батьківського ставлення.

ANNOTATION

Havryliuk A. S. Psychological peculiarities of parental attitude: gender aspect. Specialty: 053 »Psychology». Educational and professional program »Practical psychology (psychological counseling and psychotherapy)». Work for the Master's degree, Lutsk, 2024.

The purpose of the master's thesis was to study the characteristics of parental attitude types in accordance with gender differentiation, followed by the development of a program for the correction of destructive types of parental attitude. Theoretical approaches to the study of parenthood and gender are identified and the psychological determinants of the study of types of parental attitudes are clarified in the first chapter.

The second chapter describes the procedure and methodology for researching the gender characteristics of parental attitude, which includes: researching the experience of parents in raising a child and finding mistakes in parenting, determining parental attitude toward children, determining parents' attitude toward various aspects of family life, identifying those personality traits that are manifested in the social environment and in social relations. In the third section, according to the obtained indicators, a correction training program for destructive types of parental attitudes was developed. The focus of the program was aimed at contributing to the reduction of destructive structures that are manifested by the personalities of parents in education, increasing the awareness of parents of their own actions in relation to children, the development of psychological components and personal resources in education. The effectiveness of the implementation of the program will depend on the level of awareness among the subjects of the purpose and tasks of the work and motivation of participants.

Key words: parenthood, parenting, parental attitude, gender, attitude towards children, destructive types of parental attitude.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСТВА ТА ГЕНДЕРУ	10
1.1. Основні фокуси поняття батьківства у психологічній літературі	10
1.2. Гендер: обґрунтування та теоретичне визначення	13
1.3. Типи батьківського ставлення, як предмет психологічного аналізу	17
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ	22
2.1. Процедура та методика дослідження	22
2.2. Аналіз емпіричного дослідження гендерних особливостей батьківського ставлення	25
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ТРЕНІНГУ КОРЕКЦІЇ ДЕСТРУКТИВНИХ БАТЬКІВСЬКИХ СТАВЛЕНЬ	36
3.1. Тренінг корекції деструктивних типів батьківського ставлення	36
ВИСНОВОК	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне батьківство у світі та в Україні зокрема зазнає ціннісно-нормативної трансформації, яка обумовлена загальною лібералізацією і демократизацією суспільного життя; соціально-економічними умовами життя; переходом сім'ї від соціального інституту з суворо заданими нормами існування до специфічної малої психологічної групи; зміною у розподілі влади та впливу в сім'ї; суттєвою трансформацією дитячо-батьківських стосунків. Суттєвих змін зазнає і батьківське ставлення до дитини, яке багато в чому визначає успішність її розвитку, закладає основи загальнолюдських, культурно-національних та духовних цінностей особистості.

З огляду на це, дослідженню питання батьківського ставлення та його гендерних особливостей приділяється все більше уваги. Ця проблема є об'єктом вивчення низки наук – педагогіки, соціології, історії, медицини тощо. Останні роки тема батьківства та його гендерних особливостей активно вивчається й у психології. Це свідчить про високу значимість даного феномену в житті окремої людини та людства і цілому.

Найширше тема батьківства розгорнута та досліджена такими науковцями як О. Безпалько, М. Волошенко, М. Мушкевич, М. Радченко, О. Романчук, Р. Федоренко, Г. Федоришин, Т. Хомуленко та іншими.

Дослідження психологічних та гендерних особливостей батьківського ставлення дасть змогу краще зрозуміти відмінності у сприйнятті себе в якості батька або матері, взаємозв'язок із моделями, принципами виховання, розвитку та навчання, які застосовуються у власному батьківстві, як наслідок, допоможе використовувати більш ефективні моделі виховання.

Об'єкт дослідження: типи батьківського ставлення.

Предмет дослідження: психологічні особливості батьківського ставлення в залежності від гендерної диференціації.

Мета: дослідити особливості типів батьківського ставлення відповідно до гендерної диференціації з подальшою розробкою програми корекції деструктивних типів батьківського ставлення.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретичний аналіз зазначеної проблеми дослідження.
2. Розробити процедуру та методику дослідження типів батьківського ставлення.
3. Емпірично вивчити та проаналізувати психологічні особливості батьківського ставлення в залежності від гендерної диференціації.
4. Розробити програму корекції деструктивних типів батьківського ставлення.

Теоретико-методологічну базу дослідження склали концептуальні підходи щодо стилів сімейного виховання (Д. Баумрінд, Г. Костюк, Г. Крайг, Е. Маккобі, Г. Федоришин, Т. Хомуленко, К. Хорні, М. Шпак); питання психотравмуючого впливу батьківського ставлення на розвиток дитини (Н. Погорільська, М. Радченко, О. Романчук, Д. Шульженко); наукові підходи до ролі сім'ї, стилів батьківського виховання та типів батьківського ставлення (А. Адлер, М. Боришевський, Е. Еріксон); наукові вчення ключових аспектів гендеру (О. Бондарчук, О. Винославська, Т. Говорун, П. Горностай, Л. Карамушка, О. Кікінежді, В. Москаленко, М. Пірен).

Методи дослідження: для досягнення мети та вирішення поставлених завдань було застосовано наступні методи: теоретичні – аналіз, синтез, абстрагування, систематизація, узагальнення наукових даних з предмету дослідження на основі психологічної літератури; емпіричні — бесіда, анкетування, спостереження, тестування та методи математичної статистики. Було використано стандартизовані методики: тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) А.Варги і В.Століна, «Аналіз сімейних взаємин» Е. Ейдемільлера та В. Юстицькіса, методика PARI та проєктивний метод (методика ТАТ).

База дослідження: дослідження проводилося на базі Психологічного консультативного центру та психодіагностичної лабораторії при кафедрі практичної психології та психодіагностики факультету психології Волинського національного університету імені Лесі Українки. Загальна кількість досліджуваних складає 58 осіб жіночої та чоловічої статі, віком 22-36 років, які мають 1 і більше дітей.

Практична значущість одержаних результатів дослідження полягає у тому, що його результати можуть бути використані в подальших психологічних дослідженнях гендерного аспекту батьківства, для психодіагностики уявлень про батьківство та покращення батьківсько-дитячих стосунків. Дані проведеного дослідження можуть використовуватися у роботі практичного психолога, який працює у сфері батьківсько-дитячих стосунків та сімейного консультування і його цільовою аудиторією є батьки, діти, сім'ї. Результати дослідження можуть бути втілені в практику викладання таких дисциплін як «Психологія сім'ї», «Психодіагностика», «Психологічний супровід», «Гендерна психологія», «Дитяча психологія», «Психологія батьківства» та ін.

Апробація: Основні результати дослідницької роботи обговорювались на засіданнях кафедри практичної психології та психодіагностики і отримали схвалення на науково-практичних семінарах та наукових конференціях: 1. XVIII міжнародного науково-практичного семінару «Актуальні проблеми практичної психології у Волинському регіоні» (Луцьк, 18-25 жовтня 2024 р.).

Результати наукових досліджень висвітлені в наступних статтях та тезах, та відображені у монографії:

1. Гаврилюк А., Мушкевич М. Феномен батьківства і його відображення у свідомості особистості. Актуальні проблеми практичної психології у Волинському регіоні. Матеріали XVIII міжнародного науково-практичного семінару (Луцьк, 18-25 жовтня 2024 р) / ВНУ імені Лесі Українки; кафедра практичної психології та психодіагностики; за заг. ред. Л. І. Магдисюк. – Луцьк: Вежа-Друк, 2024. – С. 77-79.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСТВА ТА ГЕНДЕРУ

1.1. Основні фокуси поняття батьківства у психологічній літературі

В останні роки вивчення та дослідження теми батьківства, а також гендерних відмінностей у сприйнятті й реалізації батьківських функцій чоловіками та жінками відіграє все більшу роль. Водночас, незважаючи на загальну вживаність даного поняття, у науковому обігу термін «батьківство» остаточно не визначено. Наведемо декілька визначень, які розкривають зміст поняття.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає батьківство як кровну спорідненість між батьком і його дитиною [3]. Батьківство здебільшого трактується дослідниками, як особистісне утворення, що включає знання та розуміння цілей виховання дітей як повноправних членів суспільства, а також комплекс почуттів, головним з яких є любов до власних дітей. Водночас, слід зауважити, що батьківство включає в себе поняття батьківство і материнство, які є якісними гендерними характеристиками особистості, тобто створюють суб'єктивне сприйняття чоловіком себе в якості батька або жінки — матір'ю [11].

Батьківство є особливим етапом у житті людини, який починається з моменту зачаття дитини. Реалізацію батьківства можна розглядати, як процес виховання, сприяння та підтримки фізичного, емоційного, соціального та когнітивного розвитку дитини від народження до дорослішання та протягом усього життя [11].

В англomовній науковій літературі виховання дітей часто взаємозамінно визначається як батьківство («parenting»). Однак існує багато осіб, які не є батьками (наприклад, суспільство, заклади денного догляду, вчителі, уряди), які пропонують подібні види догляду, не будучи законними «батьками» дитини [15].

З огляду на це, окрім поняття «parenting» вживається ще один термін «батьківства» — «parenthood». «Parenting» частіше вживається для розкриття змісту батьківських ролей (практик, діяльності, поведінки) та ставлення до дітей. У цьому значенні батьківство (parenting) розуміється як певна практика, компетентність, усвідомлення та реалізація власної батьківської ідентичності. «Parenthood» частіше застосовують упродовж аналізу інституційних характеристик батьківства (норми, цінності) і юридичних статусів (наприклад, встановлення батьківства, відмова від материнства, усиновлення тощо). У цьому значенні мова йде про феномен батьківства в суспільно-політичному, економічному та культурному вимірах [19].

О. Безпалько під батьківством розуміє процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей. Це визначення розширює межі батьківства, конкретизуючи, що воно може бути як біологічним, так і прийомним. На її думку, батьківська позиція характеризується такими ознаками, як адекватність, гнучкість і перспективність. Причому в період становлення батьківство є нестійкою структурою, яка проявляється в неузгодженості деяких компонентів між батьками, супроводжується періодично виникаючими конфліктними ситуаціями, відрізняється рухомістю структури, тоді як розвинена форма батьківства характеризується відносною стабільністю [12].

Дослідженню феномену батьківства надають багато уваги закордонні дослідники. Зокрема, у США (та інших західних країнах) проводиться велика кількість досліджень, що присвячені батьківству. Закордонні вчені виокремлюють метатеорії, які дозволяють робити загальні припущення щодо ролі батьків у розвитку дитини.

Біопсихосоціальний підхід представляє Р. Лернер, який розглядає взаємодію всіх рівнів, як то генного, нейробіологічного, психологічного, соціального (теорія систем, що розвиваються). Водночас, інший представник

цього підходу — С. Скарп більшу увагу приділяє ролі генів, аніж впливу соціуму (включаючи батьків) [11].

Як зазначає у своїй статті І. Томаржевська, теорія сімейних систем передбачає аналіз динаміки відносин, вплив дітей на батьків, ефективність батьківсько-дитячого спілкування (Д. Олсон, К. Рассел, Д. Спренкл). Виходячи з цього, існують теорії, які спрямовані на аналіз кращого стилю поведінки та ставлення батьків у певному віці дитини. Зокрема, теорія прихильності Дж. Боулбі спрямована на немовлячий вік [23]. Теорія ефективних та неефективних батьківських стилів контролю та спілкування Д. Браумпайд, Д. Олсон, Л. Стейнберг акцентує увагу на підлітковому віці. Теорія батьківського прийняття-неприйняття Р. Ронера аналізує особистісні наслідки, типові стратегії подолання батьківського відчуження та соціокультурну специфіку розповсюдженості цих типів батьківського ставлення. Один з актуальних напрямів батьківства, на думку Томаржевської І.В. — дослідження в межах теорії розвитку сім'ї Е. Дювола, Р. Хілла, К. Рассела, тобто перехід від батьківства та переживання батьками нормативних стресів по мірі дорослішання дитини та появи наступних дітей та підхід пізнавального плюралізму Р. ЛаРосса для вивчення різних аспектів батьківства, в тому числі прийняття рішення, період вагітності, догляд за дитиною в різних соціальних контекстах та історичний період [11].

Отже, дослідивши теоретичні напрацювання науковців, можемо дійти висновку, що основні фокуси поняття батьківства спрямовані на визначення ролі, функцій та впливу батьків на дитину, а також на виявлення чинників, які є причиною формування цього ставлення. Зокрема, слід зазначити, що одними з ключових факторів, які визначають батьківство, є генетична та соціальна складова.

1.2. Гендер: обґрунтування та теоретичне визначення

Для позначення нових стратегій світового регулювання соціо-статевих відносин у суспільних науках виник термін гендер та започаткувалися гендерні дослідження. Їх основною метою був аналіз відносин між чоловіком та жінкою, визначення їхніх характеристик через спільні та відмінні якості, розкриття ролі статей, понять фемінності, маскулінності, тощо.

В умовах глобалізації, всеосяжних світових масштабів діяльності, зв'язків, стосунків, долання кордонів виникла потреба запровадити поняття гендеру в практичних перетвореннях. Його стали застосовувати при визначенні політичних стратегій, правових відносин і норм, що їх регулюють, перетворені в усіх сферах життя під впливом жінок і чоловіків, залежно від розвитку та змін прав, свобод, обов'язків, відповідальності чоловіка й жінки та можливостей їх реалізувати. З огляду на наявні практичні зміни у суспільних відносинах, гендер став необхідним поняттям для позначення соціального статусу жінки та чоловіка [9].

Все більшого розголосу, поширення як у науковому вжитку, так і в політико-правовому аналізі проблем рівності статей набуває поняття гендеру і в Україні. Будь-яка епоха виражається через властиві їй терміни й поняття. Їх творці вкладають у них відповідний культурний зміст своєї діяльності й людських відносин. Завдання створити термінологічний і понятійний контекст збігається з потребою сконструювати зрозумілі контексти інтерпретації. А тому в сучасних умовах при усвідомленні гендерних відносин, їхніх суб'єктів насамперед важливо зосередити увагу на концептуальному розумінні таких понять, термінів [9].

У психології гендер є соціально-біологічною характеристикою, яка допомагає людям визначати поняття чоловік і жінка. З огляду на те, що стать (sex) є біологічною категорією, соціальні психологи часто вказують на гендерні відмінності, які обумовлені біологічно, як на статеві.

У найширшому розумінні гендер можна визначити, як змодельована суспільством і підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої та жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями у процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [9].

До 1960-х рр. психічні та поведінкові властивості, притаманні чоловікам або жінкам називали статевими відмінностями. У сучасному науковому розумінні термін гендер запровадив американський психоаналітик Роберт Столлер наприкінці 60-х років XX ст. Він запропонував використовувати поняття гендер для позначення соціальних і культурних аспектів статі, яке до того використовувалося тільки у біологічному та фізичному значенні для позначення роду, а після запропонованого відділилося до значення соціального та культурного [9].

Термін гендер виник у Великій Британії. У перекладі з англійської мови гендер буквально означає граматичний рід – чоловічий, жіночий, середній. Пізніше це поняття почало означати соціо-статеві характеристики статі, на відміну від біологічних (генетико-морфологічних, анатомічних, фізіологічних), – із властивими їй характеристиками способу життя, поведінки, намірів і прагнень тощо. З огляду на це, гендер стосується не тільки чоловіків та жінок як окремих індивідів, а й характеризує міжособистісні відносини між ними як соціально-демографічними групами та гендерні відносини в цілому – те, як реалізуються та соціально вибудовуються соціальні ролі жінок і чоловіків, дівчаток та хлопчиків [9].

Сучасні гендерні дослідження зосереджують увагу на механізмах відтворення гендерної рівності, на стосунках жінок і чоловіків у суспільстві. Гендерну систему слід розглядати не лише як ідеї та інститути, але й як поведінку індивідів й усі види комунікативної інтеракції, сукупність соціальних ролей,

приписуваних індивідові. У психології існує кілька провідних підходів з дослідження механізмів гендерної соціалізації та особливостей гендерної ідентичності: теорія соціального навчання, теорія ідентифікації, теорія когнітивного розвитку, «нова психологія статі», теорія диференціації соціальних ролей.

Досліджуючи теорію соціального навчання, в основі якої лежать такі поняття як навчання, позитивне та негативне підкріплення, моделі батьківської поведінки, встановлено, що особлива увага приділяється впливу мікросередовища та соціальних норм на зовнішню статево-рольову поведінку, акцентує типову для статі поведінку. Аналізуючи теорію ідентифікації, сформовану в межах психоаналізу, виявлено біологічне пояснення за З. Фрейдом: «анатомія – це доля». Цей підхід акцентує значення раннього дитинства для наступної статево-рольової поведінки індивіду, звертає особливу увагу на ідентифікацію дитини з одним з батьків своєї статі [4].

Провівши аналіз теорії когнітивного розвитку Ж. Піаже виявлено формування уявлень про статеві ролі у дітей активним структуруванням власного досвіду, когнітивної інформації та розумінням своєї статевої приналежності. Отримувана інформація організується когнітивними структурами свідомості та статево-рольовими стереотипами, які функціонують як схеми, за допомогою яких структурується відповідна інформація [4].

Вивчаючи методичні матеріали за редакцією Г. Лактіонової, було з'ясовано, що у дослідженнях Дж. Стоккард та М. Джонсон висунули положення про те, що біологічна, вроджена стать (хромосомна та гормональна) може лише сприяти визначенню потенційної поведінки людини, а головним є психологічна, соціальна стать, або гендер. Автори зазначають, що гендер засвоюється при житті, на його формування здійснюють вплив класові, етнічні, расові варіації статевих ролей та відповідні їм очікування суспільства та особливості культури. Започаткуванню авторами «нової психології статі» сприяли три фундаментальні дослідження, висновки яких спростовують положення традиційних теорій: праці

Е. Маккобі та С. Джаклін, присвячені аналізу психології статевих розбіжностей; дослідження Д. Маней та А. Ернард, які показали могутність ефекту соціалізації; концепція андрогінії С. Бем, яка довела хибність протиставлення традиційною психологією маскулінності та фемінності [12].

Аналізуючи матеріали С. Іванченко щодо теорії гендерної схеми С. Бем, з'ясовано зв'язок із теорією когнітивного розвитку Л. Колберга, відповідно до якої основою процесу засвоєння статевої ролі виступає активність самої дитини. З огляду на це, дитина здійснює поділ на статеві типи завдяки своїй здатності систематизувати та переробляти інформацію, тобто готовності засвоювати інформацію про себе, враховуючи значення понять маскулінності та фемінності. Автор зазначає, що гендерно-схематизована переробка інформації відбувається тому, що у суспільстві існують статево-диференціюючі практики. З огляду на це, у свідомості дитини укладається гендерна схема, яка функціонує як структура, налаштована на те, щоб шукати та групувати інформацію: поведінка, характеристики, культурні символи спонтанно сортуються на категорії чоловіче-жіноче [4].

Досліджуючи теорію гендерної схеми, було виявлено, що гендерна типізація є результатом процесу гендерної схематизації. С. Бем стверджує, що людина використовує гендерну схему у тому випадку, якщо вона готова сортувати відмінні якості інших людей та інформацію про них на підставі гендеру. Якщо такої готовності немає, авторка зазначає, що людина відноситься до числа індивідів, які не використовують гендерну схему. На думку Бем, людей, яким притаманні яскраво чоловіче або жіноче начало, з більшою вірогідністю можна віднести до індивідів, які використовують гендерну схему [14].

Можна зробити висновок, що огляд психологічної літератури з вивчення поняття гендеру демонструє, що це складна динамічна багатовимірна структура, яка не може бути описана у поняттях дихотомії «чоловіче – жіноче». Вивчення цих аспектів є важливим для кращого розуміння гендерних особливостей батьківського ставлення та його значення для особистісного розвитку.

1.3. Типи батьківського ставлення, як предмет психологічного аналізу

Останнім часом все більше уваги приділяється дослідженню батьківського ставлення, адже це один з основних чинників для формування здорової, щасливої та повноцінної особистості, як наслідок — добробуту сім'ї, як малої соціальної групи та всього суспільства, частиною якого вона являється. Одна з найбільших гострих проблем у батьківському ставленні — вплив батьківських моделей поведінки та цінностей, які проявляються у вихованні, саме тенденції у цій сфері за останні роки свідчать про важливість дослідження типів батьківського ставлення.

Аналізуючи поняття батьківського ставлення, було виявлено, що це один з компонентів розвиненого батьківства. Батьківське ставлення є особливим феноменом, який поєднує емоційні переживання та почуття, пов'язані з дитиною, поведінкові стереотипи, що появляються у спілкуванні та поводженні з нею, особливості її сприймання та розуміння [15].

Батьківське ставлення має прямий вплив на формування дитячої особистості, і цей вплив може носити як позитивний, так і негативний (амбівалентний) характер. У психолого-педагогічній літературі зустрічаються описи ставлення батьків до дітей, що визначають конкретні способи взаємодії з дітьми: прийняття — неприйняття дитини, взаємодія — уникнення контактів, визнання свободи дій — надмірна вимогливість, повага до прав кожного в сім'ї — надмірне обмеження свободи [2].

Розглядаючи статтю Г. Шкуратенюк і Г. Циганенко, визначено, що батьківське ставлення — це цілісна система різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що застосовуються у поводженні з нею, особливостей сприйняття та розуміння характеру дитини, її вчинків. Ряд дослідників наголошують, що прояви неадекватного батьківського ставлення, а саме, недостатня увага, гіпоопіка нерідко викликають у дітей сенсорний голод, недорозвиненість вищих почуттів, інфантильність особистості [14].

Як зазначає М. Павловська, спостерігаючи за дітьми, які виховані за типом гіпоопіки, М. Буянов відзначає, що їм властиві надмірна рухливість, метушливість, роздратування [7]. В той же час протилежний вказаному тип батьківського ставлення – гіперопіка, сильні обмеження з боку батьків – призводять до невротичного та пригніченого стану, підозрілості, невпевненості та тривожності, психічної незрілості труднощів у спілкуванні з іншими дітьми [12]. Досліджуючи праці науковців, було виявлено, що ставлення батьків до дітей формує систему внутрішньосімейних відносин, відображає прояв особливостей подружніх взаємин, стосунків дорослих зі своїми батьками, та зовнішніх соціальних зв'язків.

Основні напрямки психологічного вивчення дитячо-батьківських відносин у зарубіжній психології лежать в рамках психоаналізу, індивідуальної психології, біхевіористичного та гуманістичного підходів, а також існує значна кількість концепцій, що описують структуру батьківських відносин. Як зазначають у своїй статті Л. Руденко та М. Федоренко, у своїй двофакторній моделі батьківського ставлення Е. Шаєфер та Р. Белл визначають емоційне ставлення до дитини (прийняття — відхилення) та стиль поведінки з нею (автономія — контроль) [7]. Варга А. в структурі батьківське ставлення виділяє наступні параметрами: інтегральне прийняття або відхилення дитини; міжособистісна дистанція; форма і напрямок батьківського контролю [9]. Відповідно до цього, нею було виділено 4 типи батьківського ставлення: приймаючи-авторитарний, відхиляючий з інфантилізацією і соціальною інвалідизацією, симбіотичний, симбіотично-авторитарний).

Д. Баумрінд виділяє 3 стилі батьківського ставлення: авторитетний, авторитарний, незадіяний і потураючий [7]. Зазначено, що авторитетні батьки вчать важливості соціальних цінностей, поважаючи індивідуальність своїх дітей. Вони здійснюють суворий контроль, коли це необхідно. Цей тип батьків цінує вербальне спілкування зі своїми дітьми. На відміну від цього, авторитарні батьки цінують контроль або безумовну покору, карають своїх дітей, коли порушуються

принципи, і демонструють холодне ставлення до своїх дітей. Батьки, які потурають дитині, цінують самовираження та саморегуляцію, вважають себе прихильниками, не карають своїх дітей і відносно теплі у своєму ставленні. В свою чергу, незадіяні батьки здійснюють дуже обмежене прийняття та контроль над своїми дітьми, надаючи лише мінімальну увагу [20].

Д. Мартін класифікував стилі виховання на чотири типи на основі двох вимірів: батьківська вимогливість (контроль, нагляд, зрілість) та батьківська чуйність (прихильність, дозвіл, залучення) [15]. Авторитетне ставлення орієнтується на дитину, визнає і приймає потреби та побажання дитини, а авторитарне ставлення — це диктаторське ставлення, яке обмежує вираження бажань і пригнічує дітей, які кидають виклик батьківській владі. Дозволяюче ставлення є ласкавим, чуйним і мало контролює поведінку дитини, тоді як зневажливе ставлення - це ставлення, яке відкидає або ігнорує потреби дитини і не забезпечує жодних вказівок або дисципліни. Аналізуючи праці К. Вільямса та Р. Волера було виявлено класифікацію стилів виховання на три типи: авторитетні, авторитарні та дозвільні [16].

З огляду на досліджені наукові праці, батьківські стилі виховання впливають на загальні аспекти життя дитини. Любляче ставлення та батьківське керівництво сприяють розвитку емпатії та просоціальної поведінки дитини, тоді як примусова, орієнтована на покарання дисципліна та незадіяне ставлення знижують емоційне щастя дитини. В свою чергу, це призводить до того, що дитина проявляє ознаки агресії. Крім того, таке неефективне батьківське ставлення також перешкоджає розвитку соціальних навичок, що призводить до бунтарської та проблемної поведінки дитини [18].

У працях дослідника Н. Галамбоса розглянуто траєкторії змін у проблемах екстерналізації та інтерналізації у дітей протягом трьох років. Вони виявили, що коли батьки мали стилі виховання твердого контролю та нагляду за поведінкою та життям своїх дітей, діти демонстрували менше проблемної поведінки [19].

Досліджуючи перераховані стилі сімейного виховання, виявлена велика кількість можливих їх поєднань. Проте, особливо важливе значення мають стійкі поєднання, що формують такі типи деструктивного батьківського ставлення, як потураюча гіперпротекція, домінуюча гіперпротекція, емоційне відкидання (відторгнення) та гіпопротекція (гіпоопіка, бездоглядність).

Аналізуючи сучасні наукові праці, було виявлено, що загалом розглядаються 3 компоненти батьківського ставлення: емоційний, когнітивний (оціночний) і поведінковий. Емоційний компонент батьківського ставлення характеризує ступінь прийняття або відхилення дитини батьками, а також переживання матері і батька в процесі взаємодії з дитиною, емоційне ставлення до власної соціальної ролі. Емоційний компонент батьківського ставлення визначається безумовним емоційним прийняттям, умовним емоційним прийняттям, амбівалентним емоційним відкиданням, відкритим емоційним відкиданням [8].

Когнітивний компонент батьківського ставлення включає в себе оцінку дитини, себе як батьків і свого шлюбного партнера. Поведінковий компонент батьківського ставлення є стилем виховання дитини, ступінь його стійкості і послідовності, особливості застосування системи заохочень та покарань. Цікаво, що незважаючи на цілісність структури батьківського ставлення, роль окремих компонентів ставлення матері до дитини і батька до дитини неоднакова. Вдалося з'ясувати, що центральний в материнському ставленні виділяють емоційний компонент, а в батьківському – поведінковий [6].

Підсумовуючи вищесказане та розглянувши різні дослідження психологічних особливостей батьківського ставлення і стилів батьківського виховання зокрема, можна зробити висновок, що стиль виховання, соціокультурний контекст та індивідуальні особливості батьків можуть істотно впливати на формування свідомості та особистості дітей. Фокусу уваги потребують навички і форми спілкування батьків, аналіз взаємодії всередині сім'ї, розвиток відчуття поваги до особистості дитини. Важливими також є

розвиток і корекція деструктивного батьківського ставлення, які повинні враховувати сприйняття дитиною того або іншого типу батьківського ставлення.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ

2.1. Процедура та методика дослідження

Емпіричне дослідження гендерних особливостей батьківського ставлення проводилося на базі психодіагностичної лабораторії, Психологічного консультативного центру при кафедрі практичної психології та психодіагностики факультету психології Волинського національного університету імені Лесі Українки. У дослідженні батьківського ставлення брали участь 58 осіб. Вік респондентів варіював від 22 до 36 років.

В межах нашого дослідження було встановлено, що 65,3% опитуваних проживає в Україні; 34,7% – закордоном. Також було досліджено тип сім'ї та сімейний стан респондентів: повна сім'я відповіли 89% та 11% – неповна сім'я. Серед опитаних батьків 89,5% знаходяться в шлюбі, 6,8% – неодружені та 3,7% – розлучені. Серед опитаних батьків було 72% особи жіночої статі та 28% осіб чоловічої статі, з них 68% мають 1 дитину, 24% — 2 дитини, 8% — 3 і більше дітей. Вік дітей респондентів розподілився таким чином: 76,4% — від 3 до 6 років, 25,4% — від 6 до 9 років.

Основним завданням нашої наукової роботи було дослідження гендерних особливостей батьківського ставлення. Для проведення і аналізу емпіричних даних ми використали такі методи, як бесіда, анкетування, тестування. Тестування передбачало такі статистичні методики: тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) А.Варги і В.Століна, «Аналіз сімейних взаємин» Е. Ейдемільера та В. Юстицькіса, методика PARI, проєктивний метод (методика ТАТ) та авторську анкету.

Бесіда як метод була спрямована на обговорення, отримання і уточнення даних про респондентів та застосовувалася як спосіб введення досліджуваного в

ситуацію виконання методик та надання інструкцій щодо виконання кожного елементу. Також бесіда була спрямована на визначення батьками розуміння поняття «батьківського ставлення», «батьківське виховання» та «сімейних взаємин».

Для дослідження гендерних особливостей батьківського ставлення було розроблено авторську анкету. Анкета містить 11 питань, серед яких були такі як вік, стать, місце проживання, основний вид діяльності, сімейний стан, тип сім'ї, кількість дітей. Анкетування проводилося з метою з'ясувати дані біографічного характеру та особистісні риси опитуваних. Особистість респондента не фіксувалася, фіксувалися лише його відповіді (див. Додаток А).

Визначення типів батьківського ставлення, а саме системи різноманітних почуттів батьків по відношенню до дитини, особливостей виховання, розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків здійснювалося за допомогою методики «Тип батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна (див. Додаток В). Опитувальник складається з 61 твердження, на які необхідно дати відповідь «так» або «ні». При обробці результатів за кожну відповідь типу «Так» випробуваний отримує 1 бал, а за кожну відповідь типу «Ні» – 0 балів. Якщо перед номером відповіді стоїть знак «-», то за відповідь «Ні» на це запитання нараховується один бал, а за відповідь «Так» – 0 балів. Визначення результатів тесту побудовані на основі математичного аналізу значущих факторів. В результаті обробки даних було отримано 4 фактори: прийняття-відштовхування, кооперація, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація, маленький невдаха. При підрахунку тестових балів за всіма ознаками враховується відповідь «так». Високий тестовий бал по відповідним шкалам інтерпретується як: відштовхування, соціальна бажаність, симбіоз, гіперсоціалізація, інфантилізація.

Досвід батьків у вихованні дитини та пошук помилок у батьківському вихованні досліджували за допомогою методики «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) Е. Ейдемільера та В. Юстицькіса (див. Додаток Б). Даний опитник дозволяє діагностувати дисфункції в системі взаємного впливу членів родини,

порушення в структурно-рольовому аспекті життєдіяльності родини й у механізмі її інтеграції. Методика АСВ містить 130 тверджень, які стосуються виховання дітей. Досліджуванним пропонується обирати відповіді «так», «ні» або «важко визначитись». В опитувальнику немає «неправильних» або «правильних» тверджень, потрібно висловлювати власну думку. За кожен позитивну відповідь дається 1 бал. Після проходження опитування підраховуються бали за 20 шкалами, які входять до конструкції опитника. За кількістю набраних балів, відповідно до ключа, визначається показник присутності певного типу відхилення у вихованні.

Особливості відносин всередині сім'ї, особливості організації сімейного життя та ставлення батьків до дитини досліджували за допомогою методики PARI (див. Додаток В). Методика складається із 115 суджень, щодо яких респондент виявляє свою цілковиту або часткову згоду чи незгоду. Відповіді оцінюються від 1 до 4 балів. За результатами відповідей респондента підраховується сума балів за кожною ознакою. Насамперед, рекомендується аналізувати ознаки, які набрали високі та низькі бали. Отримані результати дозволяють визначити тип сімейних взаємин: господарсько-побутові, організація побуту сім'ї; подружні стосунки, зв'язані з моральною, емоційною підтримкою, організацією дозвілля, створенням середовища для розвитку особистості, власної та партнера; відносини, що забезпечують виховання дітей, педагогічні. Ознаки, які стосуються батьківсько-дитячих стосунків, в свою чергу, демонструють оптимальний емоційний контакт, зайву (надмірну) емоційну дистанцію з дитиною або надмірну концентрацію уваги на дитині.

Дослідження мотивів, рис характеру, типових форм поведінки і реагування, внутрішніх і зовнішніх конфліктів, механізмів психологічних захистів респондентів здійснювалося за допомогою методики ТАТ (див. Додаток Д). Тест складається з набору з декількох (від 6 до 30) чорно-білих картинок із зображенням різних ситуацій та однієї білої картки, які по-черзі пред'являються респонденту. Зображені ситуації містять певні невизначеності, які стосуються не

лише самих ситуацій, а й того, що зображено на картці. Опитуваному необхідно скласти сюжетні оповідання на основі зображеної на кожній картинці ситуації. Обробка результатів методики здійснюється за допомогою аналізу конкретних відповідей та пояснень респондента, які дозволяють встановити конкретну психологічну тенденцію особистості. Висновок про дослідження повинен містити судження про середовище, в якому переважно орієнтується особистість, дані про зміст свідомості, позиції, дані про динамічний характер особистості, про емоційну і вольову сфери, про способи здійснення певних дій, про окремі якості особистості та її спрямованість. Дослідження дозволяє діагностувати наявність імпульсів і конфліктів у поведінці або свідомості респондента, які є стійкими або пов'язані з поточною ситуацією, виявити індивідуальні, групові та соціокультурні установки.

Тобто, для комплексного дослідження гендерних особливостей батьківського ставлення ми використали три стандартизованих методики, одну проєктивну та авторську анкету. Таким чином, у дослідженні було використано як опитувальні, так і проєктивні методики, для вивчення більш повної картини досліджуваної теми.

2.2. Аналіз емпіричного дослідження гендерних особливостей батьківського ставлення

Відповідно до бесіди, яка була попередньо проведена до початку тестування було виявлено, що серед опитаних батьків 68,3% орієнтуються в понятті «батьківське ставлення» та розуміють його, як систему різноманітних почуттів до дитини, особливостей сприйняття та розуміння характеру дитини, її вчинків. 31,7% респондентів трактують це поняття, як соціально обумовлені поведінкові норми виховання. Розуміння поняття «батьківське виховання» виявлено у 78,5% опитаних дорослих, які характеризують його, як

цілеспрямовані педагогічні дії та активну участь у розпізнаванні та задоволенні потреб і бажань дитини, навчанні її конструктивному спілкуванню, розвитку креативності та самостійності. 21,5% респондентів вважають, що суть виховання полягає у задоволенні базових фізіологічних потреб, упускаючи емоційну складову. На питання про значення поняття сімейних взаємин 85,4% респондентів відповіли, що це взаємозв'язки між членами сім'ї, що ґрунтуються на емоційній близькості, підтримці, взаємній довірі та повазі, та стосуються не лише відносин між чоловіком та дружиною, а й між батьками та дітьми. Водночас, 14,6% опитаних роблять акцент на побутових зв'язках, де менше значення надається емоційному та психологічному компоненту формування сімейних взаємин.

За результатами методики «Тип батьківського ставлення» було виявлено, що найбільш поширеним типом батьківського ставлення серед 63,3% осіб жіночої та 52,1% чоловічої статі є прийняття-відторгнення (рис. 2.1).

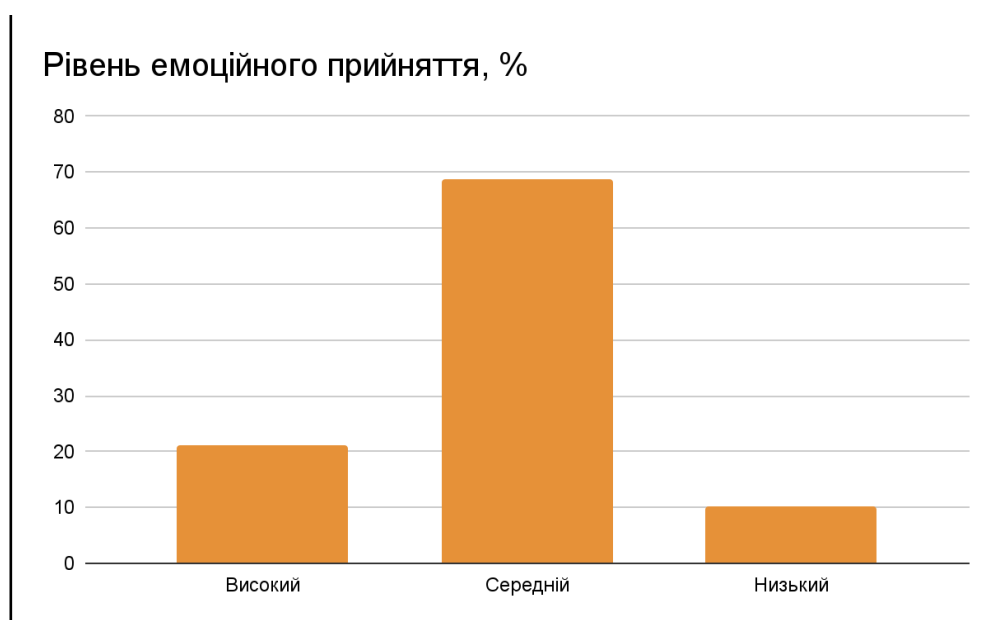

Рис. 2.1. Рівень емоційного прийняття за шкалою «прийняття-відторгнення», %

Таке ставлення визначається мінливістю, при якій відсутні межові варіанти прийняття чи відторгнення. Батьки можуть не відчувати по відношенню до дитини негативних почуттів, але й прийняти її такою, якою вона є, теж не завжди можуть.

Результати дослідження гендерних відмінностей батьківського ставлення за шкалою «прийняття-відторгнення» зображені на рис.2.2. Відповідно до рисунку, 68% осіб жіночої та 49% чоловічої статі демонструють яскраво виражене позитивне ставлення до дитини. Батьки приймають дитину такою, якою вона є, поважають та визнають її індивідуальність, схвалюють її інтереси, підтримують її плани, проводять із нею досить багато часу і не шкодують про це. 32% жінок та 51% чоловіків мають низький рівень прийняття, що вказує на емоційне відторгнення. Батьки відчують по відношенню до дитини частіше негативні почуття: роздратування, злість, прикрість. Такі дорослі вважають дитину невдахою, не вірять у її майбутнє, низько оцінюють її здібності та нерідко принижують. Таке ставлення травмує дитину.

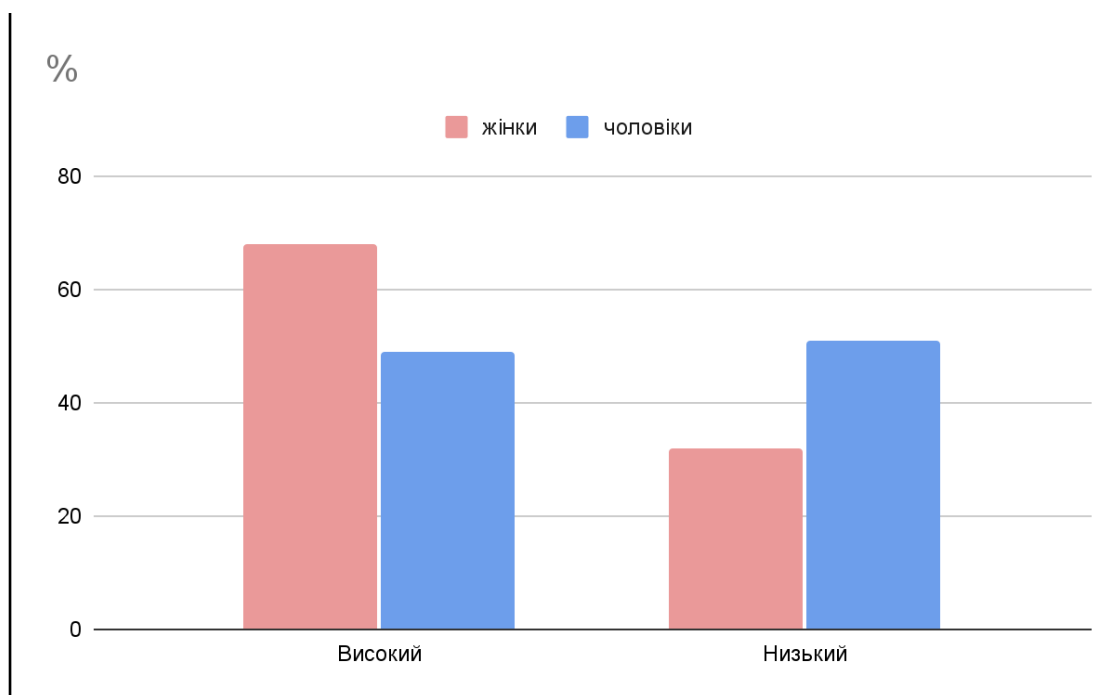

Рис. 2.2. Гендерні відмінності батьківського ставлення за шкалою «прийняття-відторгнення», %

Дослідження показало, що соціально-бажаний образ у батьківському ставленні проявляють 11% осіб жіночої та 15,9% чоловічої статі. Симбіоз з дитиною виражений у 6% жінок та 2% чоловіків. Авторитарну гіперсоціалізацію проявляє 16,4% жінок та 18,6% чоловіків. Інфантилізація дитини демонструють 11,4% осіб чоловічої та 3,3% жіночої статі. Високий рівень «авторитарної гіперсоціалізації» демонструє 16,4% опитаних жінок та 18,6% чоловіків (табл.2.1).

Таблиця 2.1.

Гендерні особливості типів батьківського ставлення, %

Типи батьківського ставлення	Жінки	Чоловіки
Прийняття-відхилення дитини (відторгнення)	63,3	52,1
Соціально-бажаний образ	11	15,9
Симбіоз з дитиною	6	2
Авторитарна гіперсоціалізація	11,4	18,6
Маленький невдаха (інфантилізація дитини)	8,3	11,4

Як бачимо з таблиці 2.1, помічено позитивну, але слабку кореляцію між статтю та авторитарною гіперсоціалізацією, що вказує на тенденцію чоловіків до більш контрольованих, авторитарних підходів, з орієнтацією на формування соціально-бажаного образу дитини.

На наступному етапі нашого дослідження ми вивчали досвід батьків у вихованні дитини та здійснювали аналіз помилок у батьківському вихованні за допомогою методики «Аналіз сімейних взаємин». 83,1% осіб жіночої статі показали вищий рівень гіперпротекції (Г+), тобто більш сильну емоційну залученість та опіку над дитиною. Водночас, 72,6% осіб чоловічої статі демонструють гіпопротекцію (Г-), що може вказувати на нижчий рівень залучення у виховання (рис. 2.3).

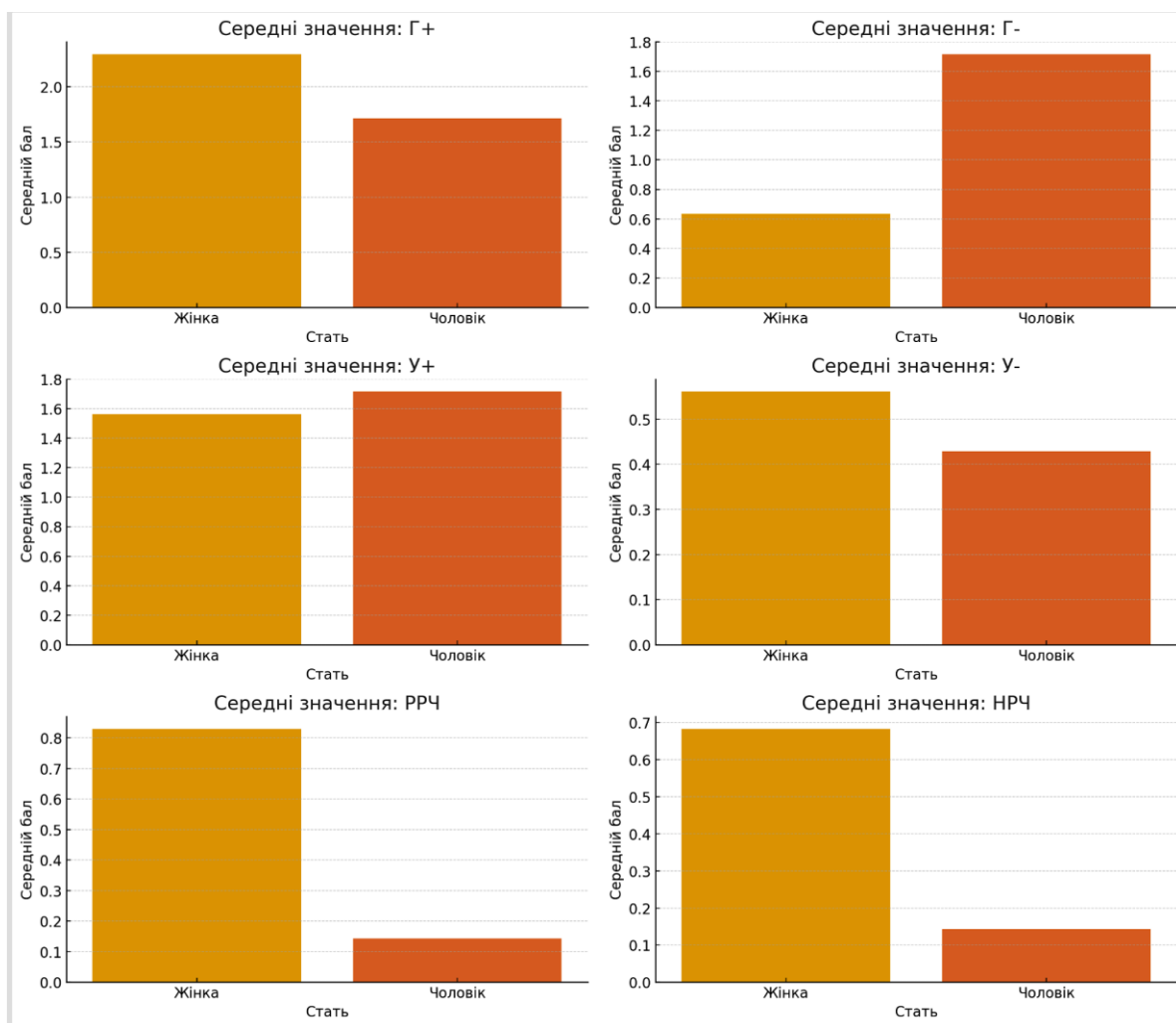

Рис. 2.3. Порівняння типів сімейних взаємин чоловіків та жінок, бали

Як бачимо з рисунка 2.1 у шкалах потурання (Y+) та ігнорування потреб (Y-) не спостерігається суттєвих відмінностей між чоловіками та жінками. Тенденція до розширення сфери батьківських почуттів (PPЧ) є дещо вищою у жінок. Рівень нерозвиненості батьківських почуттів (NPЧ) майже однаковий для обох статей, що свідчить про порівняльно подібне ставлення до виконання батьківських обов'язків. Отже, як бачимо з дослідження, жінки демонструють вищу емоційну залученість у виховання дитини, ніж чоловіки.

Подальше порівняння показників методики «Аналіз сімейних взаємин» виявило наступні порушення, що демонструють наявність серед респондентів деструктивних стилів виховання. Потураюча гіперпротекція, яка демонструє

прагнення батьків до максимального задоволення потреб дитини при мінімумі вимог, заборон і санкцій, притаманна 28% респондентів. Домінуюча гіперпротекція з позбавленням дитини самостійності та наявністю численних обмежень і заборон проявляється у 34% опитаних батьків. Підвищена моральна відповідальність, якій властива присутність високих вимог до дитини з пониженою увагою до її потреб спостерігається у 12% учасників опитування. Емоційне відкидання присутнє у 16% батьків. Жорстоке ставлення, з супутніми покараннями, насиллям, позбавленням задоволень, незадоволенням потреб спостерігається у 6% респондентів. Гіпопротекція з пониженою увагою та контролем до потреб дитини визначається у 4% опитаних жінок та чоловіків. Результати визначених деструктивних стилів виховання зображені на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Порівняння деструктивних стилів виховання, %

Окрім аналізу опитувань окремо за кожною з обраних методик, нами було проведено аналіз кореляції між відповідями за методикою «Аналіз сімейних взаємин» та тесту «Тип батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна, який показав наступні співвідношення, зображені в табл. 2.2.

**Співвідношення типів сімейних взаємин та типів
батьківського ставлення**

Тип сімейних взаємин	Типи батьківського ставлення				
	Прийняття- відторгнення	Кооперація	Симбіоз	Авторитар на гіперсоціа лізація	Маленький невдаха (інфантилізац ія дитини)
гіперпротекція	помірне	слабке	сильне	сильне	сильне
гіпопротекція	помірне	слабке	слабке	помірне	слабке
потурання	помірне	помірне	сильне	помірне	сильне
ігнорування потреб	помірне	слабке	слабке	помірне	слабке
розширення сфери батьківських почуттів (гіперопіка)	помірне	помірне	сильне	сильне	помірне
рівень нерозвиненості батьківських почуттів	помірне	слабке	слабке	сильне	слабке

Як бачимо з таблиці 2.2, виявлено помірний зв'язок прийняття-відторгнення із гіперпротекцією, що свідчить про те, що надмірне прийняття дитини часто супроводжується підвищеною опікою. Також можемо констатувати слабку позитивну кореляцію кооперації з розширенням сфери батьківських почуттів, що може вказувати на більшу готовність батьків залучати дитину у спільні взаємодії. Дослідження виявило відчутний зв'язок симбіозу із гіперпротекцією, що говорить про тенденцію батьків до емоційної злитості з дитиною. Аналіз показав, що позитивно корелює з гіперпротекцією авторитарна гіперсоціалізація, яка може означати більш контролююче виховання у батьків, які приділяють дитині надмірну увагу.

Дані за методикою PARI показують, що 68% жінок більш схильні надмірно опікати дитину, проявляти надмірну турботу, прагнути забезпечити її безпеку, з

іншого боку — переживати роздратування із приводу дитини, вважати своє життя принесене їй в жертву. Водночас, типовими реакціями 57% чоловіків є роздратування, бажання покарати, проігнорувати. Серед отриманих відповідей від жінок були такі: «ніхто не зможе піклуватися про неї, як я»; «боюсь не травмувати дитину»; «я часто зриваюся на дитину, а потім відчуваю за це провину»; серед чоловіків — «не звертаю уваги на дитину», «дратує, що вона не може сама», «мені здається, її поведінка — це маніпуляція».

Наступним методом практичної частини нашої роботи стало застосування методики ТАТ для вивчення особливостей батьківських реакції на поведінку дітей. Були отримані наступні результати (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Зведені результати опитування, проведеного за методикою Тематичного
апперцептивного тесту (ТАТ)**

Аспекти поведінки респондентів	Результати респондентів, осіб	Якісні результати респондентів, %
Відображення стійких диспозицій та конфліктів	11	19%
Відображення імпульсів та конфліктів респондентів	7	12%
Відображення індивідуальних, групових та соціокультурних установок	26	45%
Відображення замаскованих диспозицій та конфліктів	14	24%
Всього	58	100%

Як бачимо з таблиці 2.3, що відображає результати аналізу аспектів поведінки респондентів, більшості притаманне відображення індивідуальних, групових та соціокультурних установок у вихованні (45%), яскраво вираженим є відображення замаскованих диспозицій та конфліктів (24%) та стійких

диспозицій і конфліктів (19%), найменше проявленим є відображення імпульсів та конфліктів респондентів (12%).

Подальше порівняння показників особливостей батьківських реакції на поведінку дітей представників жіночої та чоловічої статі виявили незначні відмінності у поведінкових аспектах виховання та реакціях на дитину. Помічено, що для більшості представниць жіночої статі (78%) вираженою є потреба в емоційній підтримці та турботі, що відображається в сюжетах, насичених теплими взаєминами та емпатією. У 68% представників чоловічої статі домінують мотиви дисципліни та забезпечення контролю, що свідчить про їх орієнтацію на структуроване виховання. У жіночих відповідях відзначається акцент на сімейній гармонії (73%), що свідчить про потребу в підтримці та емоційній єдності з дитиною. Напротивагу, чоловіки, більше фокусуються на ролі батька, як авторитетної фігури, підкреслюючи важливість дотримання правил та чіткого розподілу ролей. Виявлено, що 70% осіб жіночої статі описують батьківські стосунки, у яких наголошується на взаємній підтримці та розумінні. У чоловічих сюжетах цей аспект був менш вираженим (45%), вказуючи на більш раціональний підхід до формування та підтримки відносин. Помічено, що жінки у 72% випадках демонструють конфлікти, пов'язані з почуттям відповідальності та тривоги за дитину, що свідчить про фрустрацію потреби у підтримці. Водночас, 54% чоловіків демонструють внутрішні конфлікти, пов'язані з балансом між дисципліною та проявами емоційної близькості. З'ясовано, що жінки частіше, ніж чоловіки використовують механізми уникнення та раціоналізації (68%), коли стикаються з фрустрацією. У чоловіків переважають стратегії заперечення та проекції (58%). Слід відзначити, що у 30% жіночих історій простежуються приховані страхи та тривоги щодо небезпек, пов'язаних з дітьми, що вказує на високий рівень емоційної залученості, в той час, як у 40% чоловіків відмічено елементи страху втрати контролю або невдачі у вихованні. Дослідження показує, що 75% жінок у своїх історіях підкреслюють соціальну залученість дитини, наголошуючи на значенні

дружніх зв'язків. Опитування осіб чоловічої статі показує тенденцію до опису самотійності та лідерства (58%), що свідчить про орієнтацію на автономність та самореалізацію.

Отже, дослідження гендерних особливостей батьківського ставлення, дозволило нам зробити наступні висновки. Виявлено, що більшість респондентів можуть дати правильну інтерпретацію поняттям «батьківське ставлення», «батьківське виховання» та «сімейні взаємини».

Доведено, що найбільш поширеним типом батьківського ставлення серед осіб жіночої та чоловічої статі є прийняття-відторгнення, що демонструє нестабільне ставлення батьків до дитини, відсутність яскраво виражених негативних почуттів і, водночас, мінливу спроможність прийняти дитину такою, якою вона є.

Виявлено, що особам жіночої статі є характерним вищий рівень гіперпротекції, тобто більш сильна емоційна залученість та опіка над дитиною. Водночас, особи чоловічої статі схильні демонструвати гіпопротекцію, причиною якої може бути нижчий рівень залучення у виховання.

Досліджено, що переважаючим деструктивним стилем батьківського ставлення є домінуюча гіперпротекція, яку проявляє третина респондентів. Це має великий вплив на обмеження самотійності дитини та створення численних обмежень і заборон, що в свою чергу негативно впливає на формування її особистості та ускладнює сепарацію. Значна частина опитуваних батьків демонструє потураючу гіперпротекцію, яка в подальшому може сприяти формуванню у дитини таких рис особистості, як егоїзм, егоцентризм. Серед деструктивних проявів батьківського ставлення спостерігається також емоційне відкидання дитини, що може сприяти розвитку її підвищеної вразливості. Частина респондентів проявляють у вихованні підвищену моральну відповідальність по відношенню до дитини, що може ускладнювати психологічне здоров'я дитини через підвищені вимоги та очікування від неї, які не відповідають її віковому розвитку. Найменшу частку серед респондентів

становлять прояви жорстокого ставлення та гіпопротекції, що свідчить про позитивні тенденції у зменшенні насильних методів виховання, водночас говорить нам про важливість продовження роботи у напрямку нівелювання даних деструктивних стилів батьківського ставлення.

Встановлено, що наявність гендерних відмінностей у батьківському ставленні полягає у тому, що жінки у взаємодії з дитиною більше фокусуються на емоційній підтримці та взаєморозумінні, тоді як чоловіки надають перевагу акценту на структурованості та дисципліні.

Помічено, що більша частина респондентів жіночої статі схильні надмірно опікати дитину, проявляти надмірну турботу, демонструвати почуття відповідальності та тривоги за дитину, водночас, відчувати роздратування щодо принесення власного життя їй в жертву. Серед чоловіків майже у більшості виявлено тенденцію до дисципліни та забезпечення контролю, проявів роздратування, бажання здійснювати покарання та ігнорувати почуття дитини, в той же час більшій половині респондентів чоловічої статі притаманний пошук балансу між дисципліною та проявами емоційної близькості, страх невдачі у вихованні.

РОЗДІЛ 3

ПРОГРАМА ТРЕНІНГУ КОРЕКЦІЇ ДЕСТРУКТИВНИХ БАТЬКІВСЬКИХ СТАВЛЕНЬ

3.1. Тренінг корекції деструктивних типів батьківського ставлення

Важливим завданням для ефективної реалізації програми тренінгу корекції деструктивних батьківських ставлень є покращення розуміння та ставлення до виховання, оптимізація внутрішніх ресурсів батьків та стабілізація їх емоційної сфер. За результатами емпіричного дослідження гендерних особливостей батьківського ставлення, ми визначили такі стилі виховання, які потребують корекції: прийняття-відторгнення, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація, інфантилізація дитини. Також потребують уваги та трансформації прояви батьківської поведінки, які виражаються через такі типи сімейних взаємин, як потураюча і домінуюча гіперпротекція, емоційне відкидання та підвищена моральна відповідальність по відношенню до дитини. На це була спрямована розробка нашої тренінгової програми.

Реалізація комплексної програми тренінгу корекції деструктивних типів батьківського ставлення повинна сприяти запуску психологічних механізмів перетворення ціннісно-сміслової та особистісної сфери батьків, що створює сприятливі умови для появи психологічних новоутворень у системі батьківсько-дитячих стосунків.

Основним психологічним методом реалізації комплексної програми є метод соціально-психологічного тренінгу. Його ефективність визначає створення безпечного тренінгового середовища, яке забезпечує учасникам розуміння себе та групових процесів в міжособистісному спілкуванні та взаємодії; створює можливості для активного включення у спільну взаємодію; дає можливість пережити нові почуття та емоції в безпечних умовах групи; розуміти та спостерігати, яким чином процес міжособистісної взаємодії залежить від кожного учасника тренінгу; забезпечує сприятливі умови для

формування необхідних навичок та умінь. Водночас, тренінгові форми психологічної роботи у групі також сприяють профілактиці та зменшенню невротичних проявів, таких як: почуття самотності, безпорадності, тривоги, сприяють соціальній активності та трансформації сприйняття оточуючих людей. Здобуті переживання, отримані в ході групового соціально-психологічного тренінгу ефективно сприяють перенесенню даного досвіду у реальний світ та вбудовуванню у власний досвід особистості.

Реалізація представленої програми тренінгу сприятиме посиленню мотивації батьків, як наслідок, забезпеченню більшої ефективності у здійсненні виховання гармонійних, цілісних, психологічно здорових дітей. Слід враховувати, що в процесі реалізації програми учасники можуть переживати позитивний та негативний досвід, відчувати як радість, так і розчарування, які підсилюють або послаблюють мотивацію особистості. З огляду на це, важливою умовою підтримання мотивації є створення в процесі тренінгових програм ситуацій успіху, переживання учасниками радості від успіхів і особистих досягнень.

Оскільки корекція деструктивних батьківських ставлень можлива завдяки усвідомленим і осмисленим уявленням про себе, уявленням про свій стиль батьківства, побудові стратегії свого виховання, ключовою можливістю для впорядкування даних уявлень є включення батьків у діяльність, наближену до реальних викликів батьківства. Доцільність використання особистісно орієнтованого психологічного тренінгу в розробленій нами комплексній програмі психологічного сприяння корекції деструктивного батьківського ставлення обумовлена чинниками, які забезпечують розвиток особистості в тренінговій взаємодії, а саме: усвідомлення приналежності до групи, групова згуртованість та емоційна підтримка учасників тренінгової групи підвищує довіру до оточення, отримання нової інформації про себе, як батька, та сприяє розширенню уявлення про бажаний стиль батьківства; можливість вільного прояву емоцій, почуттів (негативних, позитивних) без оцінювання їх іншими

сприяє зниженню невротичних нашарувань, психологічно безпечне комфортне тренінгове середовище, формування й відпрацювання нових навичок.

Метою тренінгу є формування відповідальності за власні дії у вихованні та покращення батьківського ставлення до дитини.

Завдання тренінгу:

- 1) підвищення рівня усвідомленості виховного процесу;
- 2) оптимізація батьківських та особистих ресурсів;
- 3) покращення батьківсько-дитячих стосунків;
- 4) стабілізація емоційної складової батьківського ставлення;
- 5) пропаганда свідомого та конструктивного виховання.

Методика проведення тренінгу корекції деструктивних батьківських ставлень ґрунтується на принципах усвідомленого батьківства, гуманістичної, позитивної психології та особистісно орієнтованому підходу в психотерапії, які стимулюють процеси прогресивних психологічних змін, але не породжують заданий, запрограмований результат. Дотримання цих принципів у груповій тренінговій взаємодії дає змогу створити психологічно безпечний, емоційно комфортний простір для взаємодії та саморозвитку, що сприяє актуалізації рефлексії, самопізнання, самоаналізу, саморозкриттю й актуалізує потреби в пізнанні та прийнятті інших учасників.

Тренінг розроблено з урахуванням принципів теорії прив'язаності, згідно з якою людина, як і більшість усіх живих істот, володіє біологічно детермінованою «системою прив'язаності», яка активується у разі виникнення небезпеки з боку зовнішніх або внутрішніх факторів. Зокрема, дитина тягнеться до близької для неї людини (матері, батька або іншої людини, яка нею опікується), формуючи свою, характерну лише їй прив'язаність. У проявах цієї прив'язаності відображаються почуття дитини, її очікування та стратегії поведінки, які виникли в результаті досвіду спілкування з об'єктом прив'язаності. Моделі прив'язаності зберігаються у вигляді неусвідомлених шаблонів реакцій, поведінки індивіда та в подальшому житті впливають на

розвиток близьких стосунків, реакцій на небезпеку, стрес та стратегії виховання дітей. Тому опрацювання порушень прив'язаності та отримання нових знань та навичок у цій галузі дають можливість розпізнавати неусвідомлені шаблони поведінки та сприяти більш адекватній поведінці.

До цільової групи програми корекції деструктивних батьківських ставлень відносяться особи жіночої та чоловічої статі, які є батьками та мають 1 більше дітей, віком від 3 років.

Структура програми містить тренінги для батьків.

Тривалість тренінгів 1 год – 1,5 год.

Змістовні складові тренінгів включають в себе такі вправи.

Тренінг 1. «Стилі виховання у сім'ї»

Мета: визначити та скоригувати стиль виховання учасників тренінгу.

Завдання: познайомити батьків з можливими стилями виховання та різницею між ними, сприяти визначенню бажаного стилю виховання та необхідних для цього дій.

1. Вправа «Сімейне коло»

Мета: познайомити учасників між собою, сформувати їхні очікування, сприяти єдності групи та створенню комфортних умов для ефективної роботи.

Матеріали: лялькові фігурки хлопчиків та дівчаток, стікери, маркери (відповідно до кількості учасників тренінгу), великий аркуш паперу.

Хід проведення:

Тренер роздає лялькові фігурки хлопчиків та дівчаток відповідно до статі учасників, а також стікери і маркери. Учасник записує на стікері своє ім'я, сімейну роль (тато, мама) та очікування від тренінгу. Під час самопрезентацій учасників психолог прикріплює стікери на великий аркуш, розміщений горизонтально, і зверху на стікер ставить відповідну фігурку учасника. Розміщення стікерів та фігурок має здійснюватись таким чином, щоб утворилося символічне «сімейне коло» учасників тренінгу.

2. Вправа «Ми — батьки».

Мета: з'ясувати уявлення учасників про себе в ролі батька або матері, виявити їхні очікування щодо власних дітей.

Матеріали: стікери жовтого, зеленого та помаранчевого кольорів (по одному для кожного учасника); три аркуші паперу з написами «Я хочу бачити свою дитину...», «Для цього я...», «Я ніколи...», фліпчарт/ маркерна дошка.

Хід проведення

Психолог роздає учасникам стікери (по одному кожного кольору) та пропонує на них продовжити речення, які стосуються їхньої реальної дитини:

- на жовтому стікері— «Як мама/ тато я хочу бачити свою дитину...»;
- на зеленому стікері— «Як мама/ тато для цього я роблю...»;
- на помаранчевому стікері — «Як мама/ тато я ніколи...».

Після виконання вправи учасники приклеюють стікери на фліпчарт/ маркерну дошку. Психолог пропонує групове обговорення та узагальнення тверджень щодо кожної категорії стікерів.

Запитання для обговорення:

1. Про що ви думали під час виконання цієї вправи? Що відчували?
2. Чи виникали у вас ідеї, як досягнути того, що ви бажаєте?
3. Чи легко було продовжити речення «Як мама/ тато для цього я роблю...» та визначити конкретні кроки та дії? Як думаєте, чому?
4. Чи вдається вам у реальному житті виконувати те, що ви вказали у продовженні речення «Як мама/ тато я ніколи...»? Прокоментуйте вашу відповідь.

3. Вправа «Стилі батьківського виховання».

Мета: ознайомити учасників зі стилями батьківської поведінки.

Матеріали: заготовка інформації про стилі батьківського виховання, мішечок з іграшками 3 типів (тварини, ляльки, машинки).

Хід проведення

Психолог пропонує учасникам тренінгу витягнути з мішечка одну іграшку та в подальшому об'єднатися у три групи, відповідно до категорії іграшок, яку він обрав (тварини, ляльки, машинки).

Кожній групі пропонується пам'ятка про стиль батьківської поведінки. Учасники вивчають отриманий матеріал та аналізують стиль батьківської поведінки, визначаючи позитивні та негативні особливості його впливу на процес виховання і розвитку дитини.

Запитання для обговорення:

1. Чи бачите ви різницю між різними стилями батьківської поведінки? Поясніть, у чому вона проявляється.
2. Як ви вважаєте, чи бувають ситуації, коли авторитарний стиль виховання є виправданим та ефективним методом впливу на дитину? Якщо «так», в яких випадках? Які позитивні наслідки це має, на вашу думку?

4. Вправа «Дерево знань».

Мета: підвести підсумки тренінгу.

Матеріали: аркуш ватману із зображенням великого дерева, вирізані картонні листочки (відповідно до кількості учасників тренінгу).

Хід проведення

Кожен учасник отримує листочок, який символізує нові знання, уміння, отримані під час тренінгу. Психолог пропонує кожному з учасників написати про власні здобутки. Учасники по черзі дають зворотній зв'язок тренеру та учасникам та вішають листочок на «Дерево знань».

Коли всі учасники висловились, психолог дякує групі за спільну роботу та бажає приміряти отримані знання та досвід у власному батьківстві.

Тренінг 2. «Зворотній бік батьківської любові»

Мета: навчити батьків розрізняти поняття «виховання» та «гіперопіка» над дитиною.

Завдання:

1. Дати коротку характеристику поняттям «виховання» та «гіперопіка», навчити правильно оперувати даними поняттями.
2. Сприяти покращенню батьківсько-дитячих відносин, продемонструвати негативні наслідки надмірної опіки над дітьми для їх подальшого життя.
3. Допомогти виявити власний рівень опіки над дитиною, та ступінь його адекватності.

Очікувані результати: розвіяння батьками міфу про користь надмірної опіки над дітьми.

Матеріали: ватмани, стікери, маркери, олівці, комп'ютер, мультимедійний пристрій, фотокартки, фліпчарт.

Хід проведення

1. Організаційна частина.

Вступне слово психолога. Знайомство.

Кожна дитина — це диво та істинна радість, яка змінює не тільки життя батьків, але і всіх людей, які є довкола. Проте, поширеним явищем є сприйняття батьками дитини, як способу реалізувати власні сподівання та амбіції. Через це, дуже часно ця любов не безумовною, вона егоїстична, адже сфокусована на собі, а не на бажаннях та потребах дитини.

Як зрозуміти, що батьківська любов сфокусована на собі?

Якщо в своїй дитині ми бачимо продовження себе, втілення своїх прагнень, ми хочемо їй добра, але водночас вважаємо, що краще за неї знаємо, що для неї є насправді кращим та кориснішим. Та не тільки батьки впливають на свою дитину, але й дитина інтенсивно впливає на своїх батьків. Тож важливо навчитися приймати цей взаємний дар формування, виховання та впливу на дитячу особистість.

Тому, сьогоднішню зустріч хотілося б присвятити саме процесу виховання своєї дитини. Чи завжди він позитивний? А якщо ні, то чому? Як сформувати особистість правильно, без шкоди для неї самої? Давайте спробуємо розібратись.

Вправа 1. «Ланцюжок»

Мета: Познайти всіх учасників тренінгу між собою, потренувати пам'ять та увагу.

Інструкція: кожен, сидячи в колі, по черзі, говорить своє ім'я та що він любить. Далі, по черзі, ланцюжком, наступний повторює ім'я попереднього, та що він любить. І додає своє.

Рефлексія:

- Чи було важко виконувати дану вправу? Чому саме?

Вправа 2. «Піраміда виховного процесу»

Мета: З'ясувати роль та функції батьків та інших соціальних інстанцій у формуванні особистості дитини.

Інструкція: Ділимося на 3 групи і пишемо на аркуші, які аспекти (функції) виховання здійснює кожна інстанція. 1 група «батьки», 2 група «навчальні заклади», 3 група «держава».

Рефлексія: оцінюємо, яка із трьох інстанцій має більший вплив на процес виховання для дитини. З'ясовуємо, що це батьки.

Отож, переходимо до трактування процесу виховання саме з точки зору батьків.

Перегляд відеоролика «Про виховання»

Вправа 3. «Обери правильне трактування» поняття «Виховання»

Мета: зрозуміти суть поняття «виховання» у його різних трактуваннях.

Рефлексія: всі твердження є правильними, але взяті із різних джерел, та є поглядами різних науковців. Обговорюємо, чому дехто зупинився саме на тих чи інших твердженнях.

Вправа 4. «Асоціації»

(які асоціації викликає поняття «гіперопіка»?)

Мета: з'ясувати, які саме думки та емоції викликає поняття «гіперопіка» у батьків, чому вони остерігаються цього поняття.

Інструкція: пишемо на фліпчарті асоціації до даного поняття. Коротко обговорюємо їх.

Рефлексія:

- Чи склало вам труднощі дібрати асоціації чи висловити свої припущення з приводу даного поняття? Чому?

Вправа 5. «За», «Проти», «Нейтрально».

Мета: зрозуміти важливість поваги до кожної думки, та усвідомлення того, що всі ми різні, у кожного різні погляди на життя та на розуміння правильності процесу виховання.

Інструкція: працюємо у 3-х групах, трактуємо поняття «опіка над дитиною» з різних точок зору і обґрунтовуємо свою думку.

Рефлексія: доходимо до спільної думки, про те, що серед нас, як і у суспільстві, де всі погляди різні, і кожен вважає свої погляди правильними, один критерій все ж переважає (який саме, «за», «проти» чи «мені байдуже» - з'ясуємо у ході вправи).

- Чи були у вас труднощі при відстоюванні своєї думки? Чому?

Вправа 6. «Шкала опіки»

(на графіку від 0 до 10, ставлять стікер на ту відмітку, на якому рівні, вважають, опікуються дитиною»)

Мета: виявлення батьками власного рівня опіки над дитиною. Самооцінка своїх засобів виховання.

Інструкція: прилаштувати стікер на дошці зі шкалою на тому рівні, на якому рівні є рівень вашої опіки над дитиною (на власний погляд). Після проведення наступної вправи ми з вами переглянемо цю шкалу, можливо хтось свій стікер перемістить.

Рефлексія:

- Які відчуття виникли у вас під час прилаштування стікерів?
- Чи важко було це зробити? Чому?

Вправа 6. «Робота з фотокартками»

Фотограф Ганна Радченко досліджує питання впливу виховання батьків на долю дітей у проекті, присвяченому материнській любові, яка іноді стає

фантазмагоричною і зовсім не схожою на любов. Фотографії викликають неоднозначні почуття, гротескні образи і гіперболізація роблять ідею очевидною і часто — відразливою. У проекті фотограф візуалізує, на жаль, типові психологічні проблеми у відносинах між мамами і дітьми: нереалізовані бажання батьків, зайва строгість, тотальний контроль і гіперопіка.

Інструкція: об'єднуємось у групи, кожна група отримує фотокартку. Має 10 хвилин на її трактування. Перед групою постають два основні питання:

1. Як себе почуває ця дитина зараз вдома, в школі, з однолітками?
2. Якою вона стане у майбутньому? Які риси характеру будуть притаманні саме їй?

Рефлексія:

- Що у характеристиці фотокартки видалось найважчим?
- Які ваші загальні враження від вправи?

Вправа 7. Підсумки та рефлексія.

Притча про гіперопіку «Мішок проблем».

Одного разу до Бога прийшла жінка. Її спина була зігнута під вагою великого мішка, голова нахилена вперед, а погляд спідлоба був тривожним і пильним.

– Ти втомилася, мила жінко? – Стурбовано спитав Господь. – Зніми свою ношу з плечей, присядь, відпочинь.

– Дякую, але я не можу тут розсиджуватися, я ненадовго, – відмовилася жінка. – Тільки попрошу – і відразу назад! А то раптом за цей час вже що-небудь трапилося? Ніколи собі цього не прощу!

– Чого ж ти не готова собі пробачити?

– Якщо з моєю дитиною щось станеться. Я якраз і прийшла попросити тебе: Господи, спаси і сохрани його!

– Я тільки цим і займаюся, – серйозно сказав Господь. – Хіба я дав тобі привід засумніватися в моїй турботі?

– Ні, але ... У цьому житті стільки всяких небезпек, поганого впливу, крутих поворотів! А у нього вік такий – все хочеться спробувати, всюди влізти, у всьому якось самоствердитися. Я дуже боюся, що його занесе на повороті, він вдариться, і йому буде боляче.

– Що ж, наступного разу він буде обережнішим, тому що на своїй шкурі дізнається, що таке біль, – відповів Господь. – Це дуже хороший досвід! Чому ж ти не хочеш дати йому навчитися?

– Тому що хочу позбавити його від цього болю! – Пристрасно вигукнула мати. – Ти бачиш – я завжди ношу з собою мішок соломи, щоб підстелити її там, де він може впасти.

– А впасти він може всюди ... – задумливо відповів Господь. – Навіть з власного ліжка можна впасти, хіба ні?

– Ну так ... Але ж є таке прислів'я – «знав би, де впасти, так соломки б підстелив». Ось я і намагаюся захистити його.

– І тепер хочеш, щоб я обклав його соломкою з усіх боків? Добре. Дивись!

І Господь миттю створив цілу купу соломи і кинув її в світ. Солома потрапила точно в ціль: вона кільцем лягла навколо сина тієї жінки, відгородивши його від усіх небезпек, від усіх негараздів, від усіх спокус, а заодно і від життя. Жінка бачила, як її син намагається рухатися то туди, то сюди, розсунути соломку, пробратися крізь неї, але все марно: солома пересувалася разом з ним, готова, якщо що, пом'якшити удар. Син метався, пробував розірвати солом'яне кільце, впадав то у відчай, то в лютю. А зрештою, він дістав звідкись сірники і підпалив соломку. Спалахнуло полум'я, і всю картину миттєво затягнуло димом.

– Синку! – Закричала жінка. – Синку, я йду на допомогу!

– Хочеш підкинути в багаття ще соломки? – Запитав Господь. – Май на увазі: чим більше соломки підстеляють батьки, тим сильніше бажання прорватися крізь неї за будь-яку ціну. Якщо ж це не вдасться, людина може і

зовсім почати марнувати життя. Адже вона не буде знати, що таке біль, і що таке свобода вибору – теж ...

– Але я не можу цього допустити! – Проридала жінка. – Мій мішок соломки врятує його!

– Ти думаєш, що це мішок соломи, але ти помиляєшся, – відповів Господь. – Насправді це – Мішок Проблем. Всі жахи, які тобі ввижаються, всі побоювання, які в тебе живуть, всі страхи, якими ти наповнена, знаходяться в цьому мішку. Все, про що ти думаєш і тривожишся, набирає силу і розростається, тому що ти даєш цьому енергію. Тому твоя ноша настільки обтяжлива, а твоя спина втомилася ... Залиш цей мішок, дай сину свободу, а я подбаю про нього і захищу його!

Рефлексія.

– Чи справдились ваші очікування від зборів?

Тренінг 3. «Стилі батьківського виховання та їх вплив на формування особистості дитини»

Мета: скоригувати стиль батьківського виховання, підвищити самооцінку.

Завдання:

- розкрити умови успішного сімейного виховання;
- проговорити головні помилки сімейного виховання;
- допомогти батькам у спілкуванні та формуванні вмінь і навичок ефективної взаємодії з дітьми у сім'ї;
- формування позитивного ставлення до обставин в сім'ї та формування особистості дітей молодшого шкільного віку,
- зниження гостроти переживань, формування позитивного ставлення до обставин в сім'ї.

Матеріали: папір, фломастери, кольорові олівці, ручки.

Вправа 1. «Сімейне коло»

З метою познайомити учасників та з'ясувати їхні очікування, сприяння згуртованості групи та створення доброзичливої атмосфери для успішної роботи. Батьки на папері у вигляді фігурки (кружечок або квадратик) пишуть своє ім'я, сімейну роль та очікування від тренінгу. Батькам пропонується обговорити, в якому стилі вони спілкуються з дітьми.

Щоб встановити контакт з дитиною і щоб дитина почула батьків дуже важливо визначити стиль спілкування, вибрати потрібну інтонацію, жести, міміку. Саме спілкування дуже важливе для дітей молодшого віку, так як неправильний стиль спілкування або непродуктивний стиль спілкування може призвести до придушення в дитини творчих поривів, зупинити розвиток унікальних здібностей, вплинути на викривлене формування самооцінки, привести до неправильного вибору в житті. Все це може дезорієнтувати дитину в соціумі. У сім'ї, де стиль спілкування вибрано неправильно, привчить дитину тільки виконувати завдання дорослих, дитина повністю втратить здатність до творчості. Найпоширеніші стилі спілкування батьків з дітьми, це пригнічувальний, зарозумілий, повчальний, безвольовий, начальницький, нудотний, панібратський, винуватий. Неможливо переоцінити вплив батьківського виховання на розвиток, навчання і виховання дитини.

Умови успішного сімейного виховання:

1. В сім'ї всі члени притримуються одного стилю виховання.
2. Присутність поваги у ставленні до всіх членів родини.
3. Обов'язково багато спілкування батьків з дітьми.
4. Надання дітям самостійності, довіра до дітей.
5. Любов і вимогливість до дитини і до себе.

Типові помилки сімейного виховання:

1. Відсутність у батьків знання про психологічні особливості дитини.
2. Відсутність достатньої опіки дитиною.
3. Викликання відчуття провини — це основний виховний процес.
4. Відсутність одного стилю виховання у членів родини.

5. Надмірна опіка дитиною.

Одна з найбільш важливих і головних потреб дітей — це батьківська любов, яка проявляється в словах, дотиках, часу проведеного разом, допомогою, заохоченнями.

Вправа 2. «Мозаїка стилів батьківського виховання»

Мета: ознайомити учасників зі стилями батьківської виховання.

Хід програми

Батькам пропонується інформація про стилі батьківського виховання. Їхнє завдання ознайомитися із запропонованим матеріалом та проаналізувати стиль батьківського виховання, виділивши позитивні та негативні сторони кожного стилю та, на їх думку, як це впливає на розвиток дитини та формування її самооцінки.

Запитання для обговорення

1. Як ви вважаєте яка різниця між стилями виховання?
2. Як вони впливають на формування особистості дитини?
3. Який стиль найбільш прийнятний для Вас? Чому?

Вправа 3. «Мої позитивні та негативні сторони»

Мета: розвиток уміння вести внутрішній діалог, навички оцінювання своєї особистості, бачення позитивних і негативних сторін свого «Я».

Хід програми

Учасникам пропонується три запитання, на які вони повинні дати відповіді:

- 1) Мої здібності і таланти? Наприклад: я гарно танцюю.
- 2) Мої найкращі риси? Наприклад: я маю гарне почуття гумору.
- 3) Мої переваги? Наприклад: я спокійна.

Батькам пропонується внести свої пропозиції, зауваження, рекомендації та відповісти на питання: які враження ви отримали, відповідаючи на запитання? Що нового відкрили в собі? Змінили ви віру в себе?

Пам'ятайте, що наш особистий приклад виховує більш, ніж будь-які слова.

Рекомендації, як підняти самооцінку у дітей:

1. Ти креативний та унікальний — прийми себе таким.
2. Не думай про погане, а навпаки завжди пам'ятай про свої позитивні сторони.
3. Завжди хвали себе за перемоги та у всьому шукай позитивні моменти.
4. Пам'ятай про свої досягнення та перемоги.
5. Май звичку вибачати себе за помилки і сприймати все, як досвід.
6. Хороше ставлення до себе — це запорука гарному та щасливому вигляду.

ВИСНОВКИ

Результати теоретичного та емпіричного дослідження послугували підставою для низки висновків.

Батьківський стиль виховання є визначальним у формуванні особистості та стратегій поведінки дитини. Ефективне батьківство – ознака зрілості особистості, показник міри її відповідальності за власні думки, емоції та вчинки. На формування ефективного типу батьківського ставлення впливають не лише гендерні відмінності між чоловіками та жінками, а передусім особисті риси та якості батьків, особливості подружніх взаємин та інтенсивність залученості батька у виховання, саме вони на ґрунті цінностей формують тип батьківського ставлення, визначають рівень передбачуваності та послідовності батьківських дій і вчинків, задоволення потреб та інтересів дитини.

Нами було розроблено програму психодіагностичного дослідження гендерних особливостей батьківського ставлення, яка складалася зі стандартизованих методик, таких як: тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) А.Варги і В.Століна, опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) і «Аналіз сімейних взаємин» Е. Ейдеміллера та В. Юстицькіса.

Отже, як показали результати нашого дослідження гендерних особливостей батьківського ставлення, було виявлено наступні показники.

Встановлено, що серед опитаних жінок та чоловіків переважаючим типом батьківського ставлення є прийняття-відхилення. З'ясовано, що жінки демонструють більшу кооперативну поведінку у стратегіях виховання, водночас чоловіки більше схильні проявляти контролюючі елементи батьківського ставлення, а також спрямовані на формування соціально прийнятного образу дитини.

Досліджено, що вагоме значення має інтенсивність залученості у батьківство, яка впливає на більший рівень вимог батька або матері до себе і

дитини, адже більш активна залученість сприяє вищому рівню загальної втоми і роздратування.

Виявлено, що суттєвий вплив має тип сімейних взаємин між чоловіком та жінкою, а також наявність чи відсутність у жінки та чоловіка позитивного ставлення до себе. Вагомий вплив на батьківське ставлення має досвід взаємин матері та батька із власними батьками.

Аналізуючи отримані показники встановлено, основний фокус корекції неефективних стилів виховання має бути спрямованим як на жіночу, так і чоловічу групу досліджуваних осіб.

Відповідно до отриманих показників, була розроблена програма тренінгу корекції деструктивних типів батьківського ставлення. Фокус програми був спрямований на те, щоб сприяти зменшенню деструктивних конструкцій, які проявляються особистостями батьків у вихованні, підвищенню усвідомлення батьками власних дій по відношенню до дітей, розвиток психологічних складових та особистісних ресурсів у вихованні. Ефективність реалізації програми залежатиме від рівня усвідомлення досліджуваними мети й завдань роботи, мотивації участі.

Подальші наші дослідження будуть спрямовані на апробацію та перевірку результативності програми виявлення та вивчення гендерних особливостей батьківського ставлення та покращення програми розвитку поінформованості батьків щодо усвідомленого батьківства та ефективних типів виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буніна Л. М. Врахування потреб дитини як основа усвідомленого батьківства. *Діти – батьки – сім'я*. 2005. Вип. 3. С. 9–16.
2. Бурлуцька, Т. Л. та Оніпченко, О. І. Гендерний аспект формування усвідомленого батьківства як соціально-педагогічна проблема. *Гендерна політика очима української молоді*. ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. 2016. Режим доступу до ресурсу: <http://eprints.kname.edu.ua/44325/>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови: уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ. Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
4. Іванченко С. М. Багатовимірна модель гендера. *Соціальна психологія*. 2007. № 4. С. 157–173.
5. Мушкевич М. І. Типи батьківського ставлення у сім'ях, які виховують проблемних дітей. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки»*. гол. ред. М. О. Носко. Чернігів. ЧНПУ. 2012. Вип. 105. Т. 2. С. 21–24.
6. Мушкевич М. І. Наукові підходи до сім'ї з проблемною дитиною. *Психологічні перспективи: зб. наук. праць*. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2013. Вип. 21. С. 164–175.
7. Павловська М. Вплив батьківсько-дитячих стосунків на конфліктну поведінку у підлітковому віці. *Магістерський науковий вісник Тернопільського НПУ ім. В. Гнатюка*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. Вип. 38. С. 51-55
8. Руденко Л. М., Федоренко М. В. Теоретичний підхід до вивчення батьківського ставлення в сім'ях, що виховують аутичну дитину. *Актуальні питання корекційної освіти: зб. наук. праць*. Режим доступу до ресурсу: <http://aqce.kaflogoped.org.ua/>.
9. Субашкевич І. Р., Вантух К.В. Особливості батьківського ставлення до дітей із порушеннями психофізичного розвитку. Габітус. *Науковий журнал з*

соціології та психології. Вип. 16. 2020. С.192-197. Режим доступу до ресурсу: <http://habitus.od.ua/journals/2020/16-2020/33.pdf>.

10. Томаржевська І. В. Специфіка використання поняття «гендер» у психології. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі*. Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. С. 118–160.

11. Томаржевська І. В. Теоретико-методологічний аналіз феномена усвідомленого батьківства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2015. С. 107–111.

12. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини: метод. матеріали для тренера. Братусь І.В. та ін. за заг. ред. Лактіонової Г. М. *Серія «Благополуччя дітей та молоді: можливості соц. роботи»*. Київ: Наук. світ, 2004. С. 86.

13. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї: навч. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. С. 364.

14. Циганенко Г.В., Шкуратенюк Г.В. Стилі батьківського ставлення: що може стати бар'єром у розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку? *Серія «Філософія, педагогіка, психологія»*. Київ: Вісник Інституту розвитку дитини. С. 113-119.

15. Bem S. *The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality*. Yale University Press, 1993. P. 256.

16. Brooks J. B. *The process of parenting*. 9th ed. McGraw-Hill Higher Education, 2012. P. 656.

17. Galambos N. L., Barker E. T., Almeida D. M. Parents Do Matter: Trajectories of Change in Externalizing and Internalizing Problems in Early Adolescence. *Child Development*. 2003. Vol. 74. P. 578–594. doi: 10.1111/1467-8624.7402017.

18. Lamb M., Tamis-LeMonda C. *The role of the father: an introduction. The role of the father in child development*. Wiley, New Jersey, 2004. P. 1–32.

19. Lang D. Parenting and Family Diversity Issues. 2020. P. 285.
20. Lee H., Han J. Analysis of Parenting Attitude Types and Influencing Factors of Korean Parents by Using Latent Transition Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8304055/#B7-ijerph-18-07394>.
21. Moreno-Ruiz D., Martínez-Ferrer B., García-Bacete F. Parenting styles, cyberaggression and cybervictimization among adolescents. *Computers in Human Behavior*. 2019. Vol. 93. P. 252–259. doi: 10.1016/j.chb.2018.12.031.
22. Negative Maternal and Paternal Parenting Styles as Predictors of Children's Behavioral Problems: Moderating Effects of the Child's Sex. Braza P., Carreras R., Muñoz J. M., Braza F., Azurmendi A., Pascual-Sagastizabal E., Cardas J., Martin J. R. S. *Journal of Child and Family Studies*. 2013. Vol. 24. P. 847–856. doi: 10.1007/s10826-013-9893-0.
23. Saul McLeod, PhD. John Bowlby's Attachment Theory. *Child Psychology*. URL: <https://www.simplypsychology.org/bowlby.html>.
24. Williams K. L., Wahler R. G. Are Mindful Parents More Authoritative and Less Authoritarian? An Analysis of Clinic-Referred Mothers. *Journal of Child and Family Studies*. 2010. Vol. 19. P. 230–235. doi: 10.1007/s10826-009-9309-3.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

1. Вік _____ .
2. Стать *ж / ч* .
3. Ким Ви працюєте/чим займаєтесь _____ .
4. Місце проживання: *Україна / за кордоном*.
5. Тип сім'ї: *повна / неповна*.
6. Сімейний стан: *одружений / розлучений / не в шлюбі* .
7. Діти *є / немає / вагітна / чоловік вагітної*.
8. Кількість дітей: *одна / двоє / троє і більше*.

Тест-опитувальник «Аналіз сімейних взаємин» (АСТ)**Ейдеміллера та Юстицкіса**

Досліджуваній отримувє текст опитувальника й бланк реєстрації відповідей. Психолог зачитувє інструкцію, переконуєтьсє, що батьки її правильно зрозуміли. Після того як досліджувані приступили до заповнення анкети, інструктування й пояснення не допускаютьсє. Перед заповненням опитувальника важливо створити довірчу атмосферу між психологом і батьком. Батько повинен бути зацікавлений у правдивості власних відповідей.

Інструкція: пропонований Вам опитувальник містить твердження про виховання дітей. Твердження пронумеровані. Читайте по черзі твердження опитувальника. Якщо Ви в загальному згодні з ними, то обведіть кружечком «так». Якщо Ви в загальному не згодні, відмітьте «ні». Якщо дуже важко вибрати, вкажіть варіант «важко визначитись». Намагайтеся, щоб таких відповідей було не більше п'яти. В опитувальнику немає «неправильних» або «правильних» тверджень. Відповідайте так, як Ви самі думаєте.

Тестовий матеріал:

1. Усе, що я роблю, я роблю заради мого сина (дочки).
2. У мене часто бракує часу займатися із сином (дочкою) - поспілкуватися, пограти.
3. Мені доводиться дозволяти моїй дитині такі речі, які не дозволяють багато інших батьків.
4. Не люблю, коли син (дочка) приходить до мене з питаннями. Краще, щоб здогадався (здогадалася) сам(а).
5. Наша дитина має більше обов'язків - догляд за собою, підтримка порядку - ніж більшість дітей її віку.
6. Мою дитину дуже важко змусити зробити що-небудь, що вона не любить.

7. Завжди краще, якщо діти не думають про те, чи правильно вчиняють їхні батьки.
8. Мій син (дочка) легко порушують заборони.
9. Якщо хочеш, щоб твій(оя) син (дочка) став(ла) людиною, не залишай безкарним жодного його (її) поганого вчинку.
10. Якщо тільки можливо, я намагаюся не карати сина (дочку).
11. Коли я в гарному настрої, я нерідко прощаю своєму синові (дочці) те, за що іншим часом покарав(ла) би.
12. Я люблю свого сина (дочку) більше, ніж люблю (любила) чоловіка (дружину).
13. Молодші діти мені подобаються більше, ніж старші.
14. Якщо мій син (дочка) подовгу впирається або злиться, у мене буває почуття, що я вчинив(ла) стосовно нього (неї) неправильно.
15. У нас довго не було дитини, хоча ми її дуже чекали.
16. Спілкування з дітьми, взагалі ж, стомлююча справа.
17. У мого сина (дочки) є деякі якості, які виводять мене із себе.
18. Виховання мого сина (дочки) ішло б набагато краще, якби мій чоловік (моя дружина) не заважав(ла) мені.
19. Більшість чоловіків легковажніші за жінок.
20. Більшість жінок легковажніші за чоловіків.
21. Мій син (дочка) для мене - найголовніше в житті.
22. Часто буває, що я не знаю, що робить у цей момент моя дитина.
23. Якщо іграшка дитині подобається, я куплю її, скільки б вона не коштувала.
24. Мій син (дочка) нетямущий(а). Легше самому два рази зробити, ніж 1 раз пояснити йому (їй).
25. Моєму синові (дочці) нерідко доводиться (або доводилося раніше) доглядати за молодшим братом (сестрою).
26. Нерідко буває так: я кілька разів нагадую синові (дочці) про необхідність зробити що-небудь, а потім плюну й зроблю сам(а).

27. Батьки в жодному разі не повинні допускати, щоб діти помічали їхні слабкості й недоліки.
28. Мій син (дочка) сам(а) вирішує, з ким йому (їй) грати.
29. Діти повинні не тільки любити своїх батьків, але й боятися їх.
30. Я дуже рідко сварю сина (дочку).
31. У нашій суворості до сина (дочки) бувають великі коливання. Іноді ми дуже суворі, а іноді все дозволяємо.
32. Ми з дитиною розуміємо один одного краще, ніж ми із чоловіком.
33. Мене засмучує те, що мій син (дочка) швидко стає дорослим(ою).
34. Якщо дитина впирається через погане самопочуття, краще все зробити так, як вона хоче.
35. Моя дитина росте слабкою і хворобливою.
36. Якби в мене не було дітей, я б домігся (домоглася) у житті набагато більшого.
37. У мого сина (дочки) є слабкості, які не виправляються, хоча я завзято з ними борюся.
38. Нерідко буває, що коли я караю мого сина (дочку), мій чоловік (дружина) відразу починає дорікати мену в зайвій суворості й утішати його (її).
39. Чоловіки більше схильні до подружньої зради, ніж жінки.
40. Жінки більше схильні до подружньої зради, ніж чоловіки.
41. Турботи про сина (дочку) займають більшу частину мого часу.
42. Мені багато разів довелося пропускати батьківські збори.
43. Я прагну до того, щоб моя дитина була забезпечена краще, ніж інші діти.
44. Якщо певний час поспілкуватися з моїм сином (дочкою), можна сильно утомитися.
45. Мені часто доводилося давати синові (дочці) важкі для його (її) віку доручення.
46. Моя дитина ніколи не прибирає за собою іграшки.
47. Головне, чому батьки повинні навчити своїх дітей, - це слухатися.
48. Моя дитина сама вирішує, скільки, чого й коли їй їсти.

49. Чим суворіше батьки до дитини, тим краще для неї.
50. За характером я - м'яка людина.
51. Якщо моєму синові (дочці) щось від мене потрібно, він (вона) намагається вибрати момент, коли я в гарному настрої.
52. Коли я думаю про те, що коли-небудь мій син (дочка) виросте і я буду йому (їй) не потрібна, у мене псується настрій.
53. Чим старше діти, тим важче мати з ними справу.
54. Найчастіше впертість дитини буває викликана тим, що батьки не вміють до неї знайти підхід.
55. Я постійно переживаю за здоров'я сина (дочки).
56. Якби в мене не було дітей, моє здоров'я було б набагато краще.
57. Деякі дуже важливі недоліки мого сина (дочки) не зникають, незважаючи на всі мої заходи.
58. Мій син (дочка) недолюблює мого чоловіка (дружину).
59. Чоловік гірше розуміє почуття іншої людини, ніж жінка.
60. Жінка гірше розуміє почуття іншої людини, ніж чоловік.
61. Заради мого сина (дочки) мені від багато чого в житті довелося й доводиться відмовлятися.
62. Батьки, які занадто багато метушаться навколо своїх дітей, викликають у мене роздратування.
63. Я витрачаю на мого сина (дочку) значно більше грошей, ніж на себе.
64. Не люблю, коли син (дочка) щось просить. Я сам(а) краще знаю, чого йому (їй) треба.
65. У мого сина (дочки) дитинство важче, ніж у більшості його (її) однолітків.
66. Удома мій син (дочка) робить тільки те, що йому (їй) хочеться, а не те, що треба.
67. Діти повинні поважати батьків більше, ніж всіх інших людей.
68. Якщо моя дитина вчасно не лягає спати, я не наполягаю.
69. Я суворіше ставлюся до свого сина (дочки), ніж інші батьки до своїх дітей.

70. Від покарань мало пуття.
71. Члени нашої родини неоднаково суворі із сином (дочкою). Одні балують, інші, навпаки, - дуже суворі.
72. Мені б хотілося, щоб мій син (дочка) не любив(ла) нікого, крім мене.
73. Мені подобаються маленькі діти, тому я не хотів(ла) би, щоб мій син (моя дочка) занадто швидко дорослішав(ла).
74. Часто я не знаю, як правильно поводитися з моїм сином (дочкою).
75. У зв'язку з поганим здоров'ям сина (дочки) нам доводиться йому (їй) багато чого дозволяти.
76. Виховання дітей - важка й невдячна праця. Їм віддаєш все, а взамін не отримуєш нічого.
77. З моїм сином (дочкою) мало допомагає добре слово. Єдине, що на нього (неї) діє, - це постійні суворі покарання.
78. Мій чоловік (дружина) намагається настроїти сина (дочку) проти мене.
79. Чоловіки частіше, ніж жінки, діють нерозважливо, не обміркувавши наслідків.
80. Жінки частіше, ніж чоловіки, діють нерозважливо, не обміркувавши наслідків.
81. Я увесь час думаю про мого сина (дочку), про його (її) справи, здоров'я й т.д.
82. Так повелося, що про дитину я згадую, якщо вона щось накоїла або з нею щось трапилося.
83. Мій син (дочка) уміє домогтися від мене того, чого хоче.
84. Мені більше подобаються тихі й спокійні діти.
85. Намагаюся якомога раніше привчити дитини допомагати по господарству.
86. У мого сина (дочки) мало обов'язків по господарству.
87. Навіть якщо діти впевнені, що батьки не праві, вони повинні робити так, як говорять батьки.
88. У нашій родині так прийнято, що дитина робить те, що хоче.
89. Бувають випадки, коли краще покарання - ремінь.

90. Багато недоліків у поведінці моєї дитини пройдуть самі собою з віком.
91. Коли наш син (дочка) щось накоїть, ми беремося за нього (неї). Якщо все тихо, знову залишаємо його (її) у спокої.
92. Якби мій син не був моїм сином, а я б була молодшою, то напевно закохалася б у нього.
93. Мені цікавіше говорити з маленькими дітьми, ніж зі старшими.
94. У недоліках мого сина (дочки) винуватий(а) я сам(а), тому що не вмів(ла) його (її) виховувати.
95. Тільки завдяки нашим величезним зусиллям син (дочка) залишився(лась) жити.
96. Нерідко заздрю тим, хто живе без дітей.
97. Якщо надати моєму синові (дочці) волю, він (вона) негайно скористається нею на шкоду собі або оточуючим.
98. Нерідко буває, що якщо я говорю своєму синові (дочці) одне, то мій чоловік (дружина) спеціально говорить навпаки.
99. Чоловіки частіше, ніж жінки, думають тільки про себе.
100. Жінки частіше, ніж чоловіки, думають тільки про себе.
101. Я витрачаю на сина (дочку) більше сил і часу, ніж на себе.
102. Я досить мало знаю про справи сина (дочки).
103. Бажання мого сина (дочки) для мене - закон.
104. Мій син дуже любить спати із мною.
105. У мого сина (дочки) поганий шлунок.
106. Батьки потрібні дитині, лише поки вона не виросте. Потім вона усе рідше згадує про них.
107. Заради мого сина (дочки) я пішов би (пішла б) на будь-яку жертву.
108. Моєму синові (дочці) потрібно приділяти значно більше часу, ніж я можу.
109. Мій син (дочка) уміє бути таким милим, що я йому (їй) все прощаю.
110. Мені б хотілося, щоб син женився пізніше, після 30 років.
111. Руки й ноги мого сина (дочки) часто бувають дуже холодними.

112. Більшість дітей - маленькі егоїсти. Вони зовсім не думають про здоров'я й почуття своїх батьків.
113. Якщо не віддавати моєму синові (дочці) увесь час і сили, то все може погано скінчитися.
114. Коли все добре, я менше цікавлюся справами сина (дочки).
115. Мені дуже важко сказати своїй дитині: «Ні».
116. Мене засмучує, що мій син (дочка) усе менше має потребу в мені.
117. Здоров'я мого сина (дочки) гірше, ніж здоров'я більшості інших дітей.
118. Багато дітей відчують занадто мало вдячності до батьків.
119. Мій син (дочка) не може обходитися без моєї постійної допомоги.
120. Більшу частину свого вільного часу син (дочка) проводить поза домом - у яслах, у дитячому саду, у родичів.
121. У мого сина (дочки) цілком вистачає часу на ігри й розваги.
122. Крім моєї дитини, мені більше ніхто на світі не потрібний.
123. У мого сина (дочки) переривчастий і неспокійний сон.
124. Нерідко я думаю, що занадто рано женився (вийшла заміж).
125. Усьому, що мій син (дочка) уміють, він(вона) навчився(лась) тільки завдяки моїй постійній допомозі.
126. Справами сина (дочки) в основному займається мій чоловік (дружина).
127. Я не можу згадати, коли востаннє відмовив(а) своїй дитині в покупці якої-небудь речі (морозиво, цукерки, пепсі-коли й т.д.).
128. Мій син говорив мені: «Виросту, женюся на тобі, мама».
129. Мій(оя) син (дочка) часто хворіє.
130. Родина не допомагає мені, а ускладнює моє життя.

Ключ до опитування:

На бланку реєстрації відповідей номера відповідей, що ставляться до однієї шкали, розташовані в одному рядку (виключення становлять 6 шкал, підкреслених у реєстраційному бланку). Це дає можливість швидкого підрахунку балів по кожній шкалі шляхом підсумовування позитивних

відповідей. За кожен позитивний відповідь дається 1 бал. Праворуч у бланку реєстрації відповідей зазначена скорочена назва шкали й діагностичне значення.

Якщо число балів певної шкали досягає або перевищує діагностичне значення, то в обстежуваного батька присутній даний тип відхилення у вихованні. Якщо назва шкали підкреслена, то до результату необхідно додати число балів по додатковій шкалі, що знаходиться в нижній частині бланка й позначена тими ж буквами.

При наявності відхилень по декількох шкалах необхідно звернутися до відповідної таблиці (див. табл. 3) для встановлення типу неправильного сімейного виховання.

Тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна

Інструкція: зараз Вам буде пред'явлений опитувальник, який містить 61 питання. Твердження пронумеровані. Читайте по черзі затвердження опитувальника. Якщо Ви загалом згодні з ними, то на бланку обведіть кружком «так». Якщо Ви в цілому не згодні, виділіть «ні». Тест відображає особливості вашого ставлення до дитини. Відповідайте правдиво, як відчуваєте.

Тестовий матеріал:

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду щодо своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які окрім презирства нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.
16. Моя дитина поводиться спеціально, щоб досадити мені.

17. Моя дитина вбирає у себе все погане, як губка.
18. Мою дитину важко навчити гарних манер, при найбільшому старанні.
19. Дитину потрібно тримати у суворих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я схвалюю свою дитину.
22. До моєї дитини липне все погане.
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би..
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими і у поведінці і у судженнях.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Мені шкода, що моя дитина росте і дорослішає.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.
31. Батьки повинні пристосовуватись до дитини.
32. Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини.
33. Приймаючи сімейні рішення слід враховувати і думку дитини
34. Головна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість і лінь.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на свою дитину.
38. Я відчуваю приязнь до дитини.
39. Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безхмарне дитинство.

42. Іноді мені здається, що моя дитина – нездатна ні до чого доброго.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
45. Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне тріпання нервів.
48. Суворі дисципліна у дитинстві – розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти дякують потім.
51. Інколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я своєї дитини.
58. Не рідко я захоплююсь своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключі до тесту

1. «Прийняття-відхилення» — 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.
2. «Кооперація» — 6, 9, 21, 25, 31, 33, 39, 35, 36.
3. «Симбіоз» — 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
4. «Авторитарна гіперсоціалізація» — 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
5. «Маленький (-а) невдаха» — 9, 11, 13, 17, 22, 23, 54, 61.

Методика PARI

Інструкція: зараз Вам буде пред'явлений опитувальник, який містить 61 питання. Твердження пронумеровані. Читайте по черзі затвердження опитувальника. Якщо Ви загалом згодні з ними, то на бланку обведіть кружком «так». Якщо Ви в цілому не згодні, виділіть «ні». Тест відображає особливості вашого ставлення до дитини. Відповідайте правдиво, як відчуваєте. Перед вами запитання, які допоможуть вияснити, що Ви думаєте про виховання дітей. Тут немає правильних і неправильних відповідей. Намагайтеся відповідати точно і правдиво.

У бланку для відповідей поруч з позицією проставте букви:

А – якщо з цим положенням Ви згодні повністю.

а – якщо з цим положенням скоріше згідні, ніж не згодні.

б – якщо з цим положенням скоріше не згодні, ніж згідні.

Б – якщо з цим положенням повністю не згодні.

Тестовий матеріал:

1. Якщо діти вважають свої погляди правильними, вони можуть не погоджуватись з поглядами батьків.
2. Добра мама повинна оберегати своїх дітей навіть від найменших труднощів і образ.
3. Для доброї матері дім і сім'я - найважливіше в житті.
4. Деякі діти такі погані, що заради їх же блага, треба навчити їх боятися дорослих.
5. Діти мають відповідати перед собою в тому, що родичі роблять для них дуже багато.
6. Маленьку дитину необхідно завжди міцно тримати під час купання, щоб вона не впала.

7. Люди, які думають, що в хорошій сім'ї немає непорозумінь, не знають життя.
8. Дитина в юності буде вдячна батькам за строге виховання.
9. Перебування з дитиною цілий день приводить до нервового виснаження.
10. Ліпше, коли дитина не задумується над тим, чи правильні погляди її батьків.
11. Батьки повинні виховувати у дітях повне довір'я до себе.
12. Дитину потрібно вчити уникати бійок, незалежно від обставин.
13. Найгірше для матері, яка займається господарством, відчуття, що їй нелегко звільнитися від обов'язків.
14. Батькам легше пристосуватися до дітей, ніж навпаки.
15. Дитина повинна навчитися у житті багатьом потрібним речам, тому їй не можна дозволяти губити дорогоцінний час.
16. Якщо один раз згодитися з тим, що дитина - -наклепник, то вона буде робити це постійно.
17. Якщо б тати не заважали у вихованні дітей, матері би краще справлялися з дітьми.
18. У присутності дитини не можна розмовляти про питання статі.
19. Якщо б мама не керувала у домі, чоловіком і дітьми, все відбувалося б менш організовано.
20. Мама повинна робити все, щоб дізнатись про думки дітей.
21. Якщо батьки більше цікавились би справами своїх дітей, діти були б кращими і щасливішими.
22. Більшість дітей повинні самостійно справлятися з фізіологічними потребами уже з 15 місяців.
23. Найтяжче для молодої матері — залишатись одній у перші роки виховання дитини.
24. Треба сприяти тому, щоб діти висловлювали свою думку про життя у сім'ї, навіть якщо вони вважають, що життя у сім'ї неправильне.

25. Мати повинна робити все, щоб вберегти свою дитину від розчарувань, які дає життя.
26. Жінки, які ведуть безтурботне життя, не дуже хороші матері.
27. Треба обов'язково викорінювати у дітей прояви єхидства, що появляються.
28. Мати повинна жертвувати своїм щастям заради щастя дитини.
29. Всі молоді матері бояться своєї недосвідченості у стосунках з дитиною.
30. Подружжя час від часу має сваритися, щоб доказати свої права.
31. Суворі дисципліна стосовно дитини розвиває у неї сильний характер.
32. Матері часто бувають настільки замучені присутністю своїх дітей, що їм здається, ніби вони не можуть з ними бути більше жодної хвилини.
33. Батьки не повинні показуватись перед дітьми в поганому світлі.
34. Дитина повинна поважати батьків більше за інших.
35. Дитина має завжди звертатися за допомогою до батьків або вчителів замість того, щоб розв'язувати свої непорозуміння бійкою.
36. Постійне перебування з дітьми переконує маму в тому, що її виховні можливості менші за уміння та здібності (могла би, але...).
37. Батьки своїми вчинками повинні завойовувати прихильність дітей.
38. Діти, які не пробують своїх сил для досягнення успіху, повинні знати, що в житті їм зустрінуться невдачі.
39. Батьки, які розмовляють з дитиною про її проблеми, повинні знати, що краще її залишити в спокої і не втручатися у її справи.
40. Чоловіки, якщо не хочуть бути егоїстами, мають брати участь у житті сім'ї.
41. Не можна допускати, щоб дівчатка і хлопчики бачили один одного голими.
42. Якщо дружина достатньо підготовлена до самостійного вирішення проблем, то це краще і для дітей, і для чоловіка.
43. Дитина не повинна мати таємниць від батьків.

44. Якщо у Вас прийнято, що діти розказують Вам анекдоти, а Ви - їм, то багато питань можна вирішити спокійно і без конфліктів.
45. Якщо рано навчити дитину ходити, це благотворно впливає на її розвиток.
46. Недобре, коли мати сама долає всі труднощі, зв'язані з доглядом за дитиною та її вихованням.
47. Дитина повинна мати свої погляди і можливість їх вільно висловлювати.
48. Треба оберегати дитину від важкої роботи.
49. Жінка повинна вибирати між домашнім господарством та розвагами.
50. Розумний тато повинен навчити дитину поважати начальство.
51. Дуже мало жінок отримує подяку від дітей за працю, витрачену на їх виховання.
52. Якщо дитина потрапила в біду, у будь-якому випадку мати завжди відчуває себе винною.
53. У молодого подружжя, незважаючи на силу почуття, завжди є незгоди, що викликають роздратованість.
54. Діти, яким прищепили повагу до норм поведінки, стають добрими, стійкими і поважаються людьми.
55. Рідко буває, щоб мати, котра цілий день займається з дитиною, зуміла бути ласкавою і спокійною.
56. Діти не повинні поза домом вчитися тому, що суперечить поглядам їх батьків.
57. Діти повинні знати, що немає людей мудріших за батьків.
58. Немає виправдання дитині, котра б`є-іншу дитину.
59. Молоді матері страждають через своє ув'язнення вдома більше, ніж через іншу причину.
60. Заставляти дітей відмовлятися і пристосовуватися - поганий метод виховання.
61. Батьки повинні навчити дітей знайти заняття і не тратити вільний час.

62. Діти турбують батьків дріб'язковими проблемами, якщо змалку до цього привикають.
63. Коли мати погано виконує свої обов'язки перед дітьми, це, мабуть, означає, що батько не виконує своїх обов'язків щодо утримання сім'ї.
64. Дитячі ігри сексуального змісту можуть привести дітей до сексуальних злочинів.
65. Планувати повинна тільки мати, оскільки тільки вона знає, як необхідно вести господарство.
66. Уважна мати має знати думки дитини.
67. Батьки, які схвально вислуховують відверті розповіді дітей про їх переживання на побаченнях, товариських зустрічах, танцях тощо, допомагають їх швидкому розвитку.
68. Чим скоріше послаблюється зв'язок дітей з сім'єю, тим швидше діти навчатися вирішувати свої проблеми.
69. Розумна мати робить все можливе для того, щоб дитина до і після народження знаходилась у гарних умовах.
70. Діти повинні брати участь у вирішенні важливих сімейних проблем.
71. Батьки повинні знати, як треба діяти, щоб їх діти не потрапили у складні ситуації.
72. Надто багато жінок забуває про те, що їх необхідне місце - дім.
73. Діти потребують материнської турботи, якої їм іноді недостатньо.
74. Діти повинні бути більш турботливі і вдячні матері за її працю, вкладену у них.
75. Більшість матерів бояться мучити дитину, даючи їй дрібні доручення.
76. У сімейному житті є багато питань, які не можна вирішити шляхом спокійного обговорення.
77. Більшість дітей необхідно виховувати суворіше, ніж це є насправді.
78. Виховання дітей - важка нервова робота.
79. Діти не повинні сумніватись у способі мислення батьків.

80. Найбільше діти повинні поважати батьків.
81. Не потрібно сприяти тому, щоб діти займались боксом чи боротьбою, оскільки це може привести до серйозних розладів тіла та інших проблем .
82. Одне з поганих явищ полягає в тому, що у матері, як правило, немає вільного часу для улюблених занять.
83. Батьки повинні вважати дітей рівноправними з ними стосовно всіх питань життя.
84. Коли дитина робить те, що зобов'язана, вона знаходиться на правильному шляху і буде щаслива.
85. Треба залишити сумну дитину в спокої і не займатися нею.
86. Найбільше бажання будь-якої матері - бути зрозумілою чоловіком.
87. Одне з найскладніших питань у вихованні дітей - сексуальні проблеми дітей.
88. Якщо мати керує вдома і турбується про все, то вся сім'я відчуває себе добре.
89. Оскільки дитина - частинка матері, мама має право знати все про її життя.
90. Діти, яким дозволяють жартувати і сміятися разом з батьками, легше сприймають їх поради.
91. Батьки повинні прикласти всі зусилля, щоб якомога раніше навчити дитину справляти фізіологічні потреби.
92. Більшість жінок потребує більше часу для відпочинку після народження дитини, ніж їм дається насправді.
93. Дитина повинна бути впевнена в тому, що її не покарають, якщо вона довірить батькам свої проблеми.
94. Не треба дитину привчати до важкої роботи вдома, щоб вона не втратила охоту до будь-якої роботи.
95. Для хорошої матері достатньо спілкування з власною сім'єю.
96. Деколи батьки вимушені чинити проти волі дитини.

97. Матері жертвують всім заради блага своїх дітей.
98. Найголовніша турбота матері - благополуччя і безпека дитини.
99. Звичайно, двоє людей з протилежними поглядами у шлюбі сваряться.
100. Виховання дітей у суворій дисципліні робить їх щасливішими.
101. Звичайно, мати «сходить з розуму», якщо в неї діти егоїсти і дуже вимогливі.
102. Дитина ніколи не повинна слухати критичні зауваження про своїх батьків.
103. Перший обов'язок дітей - довір'я у ставленні до батьків.
104. Батьки, як правило, надають перевагу спокійним дітям.
105. Молода мама почуває себе нещасливою, якщо для неї існує багато недоступних речей.
106. Немає ніяких підстав, щоб у батьків було більше прав і привілеїв, ніж у дітей.
107. Чим швидше дитина зрозуміє, що немає смислу тратити час, тим краще для неї.
108. Діти роблять все можливе, щоб зацікавити батьків своїми проблемами.
109. Небагато мужчин розуміє, що матері їх дитини також потрібна радість у житті.
110. З дитиною щось коїться, якщо вона багато розпитує про секс.
111. Виходячи заміж, жінка має признатися в тому, що буде змушена керувати сімейними справами.
112. Обов'язок матері - знати потаємні думки дитини.
113. Якщо включати дитину в домашні справи, вона стає прив'язанішою до батьків і швидше довіряє їм свої проблеми.
114. Треба якнайшвидше припинити годувати дитину грудьми (привчити дитину «самостійно» харчуватися).

115. Не можна вимагати від матері надто великого почуття відповідальності щодо дитини.

Значення ознак:

- 1) Вербалізація
- 2) Надмірна турбота
- 3) Залежність від сім'ї
- 4) Придушення волі
- 5) Відчуття самопожертви
- 6) Боязкість образити
- 7) Сімейні конфлікти
- 8) Роздратованість
- 9) Надмірна суворість
- 10) Виключення позасімейних впливів
- 11) Надмірний авторитет батьків
- 12) Придушення агресивності
- 13) Незадоволення роллю господині
- 14) Партнерські стосунки
- 15) Розвиток активності дитини
- 16) Відхилення від конфлікту
- 17) Байдужість чоловіка
- 18) Придушення сексуальності
- 19) Домінування матері
- 20) Надмірне втручання у світ дитини
- 21) Вирівнювання стосунків
- 22) Прагнення прискорити розвиток дитини
- 23) Несамостійність матері

Ознака	АабБ		АабБ		АабБ		АабБ		АабБ	Значення ознаки
1		24		47		70		93		
2		25		48		71		94		
3		26		49		72		95		
4		27		50		73		96		
5		28		51		74		97		

6		29		52		75		98		
7		30		53		76		99		
8		31		54		77		100		
9		32		55		78		101		
10		33		56		79		102		
11		34		57		80		103		
12		35		58		81		104		
13		36		59		82		105		
14		37		60		83		106		
15		38		61		84		107		
16		39		62		85		108		
17		40		63		86		109		
18		41		64		87		110		
19		42		65		88		111		
20		43		66		89		112		
21		44		67		90		113		
22		45		68		91		114		
23		46		69		92		115		

Ключ

Методика ТАТ

Інструкція: обстежуваний зручно сидить, налаштувавшись працювати щонайменше годину-півтори, кілька таблиць (не більше 3-4) лежать наготові зображенням вниз. Інструкція складається з двох частин. Перша частина інструкції повинна зачитуватися дослівно напам'ять, причому два рази поспіль, незважаючи на можливі протести обстежуваного. Текст першої частини інструкції:

«Я буду показувати Вам картини, Ви подивіться на картину і, відштовхуючись від неї, складете оповідання, сюжет, історію. Постарайтеся запам'ятати, що потрібно в цьому оповіданнячко згадати. Ви скажете, що, по-Вашому, це за ситуація, що за момент зображений на картині, що відбувається з людьми. Крім того, скажете, що було до цього моменту, минулого стосовно нього, що було раніше. Потім скажете, що буде після цієї ситуації, в майбутньому по відношенню до неї, що буде потім. Крім того треба сказати, що відчувають люди, зображені на картині або хто-небудь з них, їх переживання, емоції, почуття. І ще скажете, що думають люди, зображені на картині, їхні міркування, спогади, думки, рішення».

Цю частину інструкції не можна змінювати (за винятком форми звернення до обстежуваного - на «ви» або на «ти», - яка залежить від конкретних відносин між ним і психологом). М.З. Дукаревіч, якій належить цей варіант інструкції, коментує його наступним чином. Формула »відштовхуючись від неї» важлива в зв'язку з тим, що наша система шкільної освіти привчає нас складати розповіді за картинками, тут же завдання принципово інше — не розшифровувати те, що закладено в зображенні, а відштовхуючись від нього, уявити щось. Слово «оповіданнячком» навмисно вживається з зменшувальним суфіксом, щоб зняти асоціацію з розповіддю як літературною формою і тим самим принизити

значущість завдання, послабити внутрішню напруженість, яка може виникати у обстежуваного. З цією ж метою дається синонімічний ряд «оповіданнячко, сюжет, історію». Залежно від своїх індивідуальних особливостей обстежуваний може зв'язати сенс завдання з будь-яким з цих трьох слів, що рятує від ризику неправильного розуміння сенсу завдання, можливого в тому випадку, якщо обмежитися будь-яким одним позначенням.

Інструкція містить виділення п'яти моментів, які повинні бути присутніми в оповіданнях: 1) момент (справжнє), 2) минуле, 3) майбутнє, 4) почуття, 5) думки. Багатослівність інструкції і велике число сполучних і розділових оборотів служать цілю чітко розмежувати ці 5 моментів, уникнувши при цьому нумерації: »по-перше, по-друге тощо» Інструкція передбачає можливість вільно варіювати порядок викладу. Кожен з цих п'яти моментів також заданий у вигляді синонімічного ряду, що допускає широкий спектр індивідуальних інтерпретацій і тим самим що сприяє проекції на утримання оповідань індивідуального образу світу та індивідуальних способів переробки інформації. Так, наприклад, ряд »до цього моменту, минулого стосовно нього, раніше» відкриває можливість говорити як про безпосереднє минулому, вимірюваному годинами або хвилинами, так і про віддалене, навіть історичному минулому. Те ж відноситься до майбутнього і іншим пунктам інструкції. Наприклад, одному нічого не говорить слово «емоції», зате зрозуміло слово «почуття», для Іншого слово «почуття» відноситься до чогось піднесеного, зате слово »переживання» цілком споживано, для третього ж слово «переживання» обов'язково означає що - то конфліктне, хворобливе, а от слово «емоції» більш нейтрально. Різні слова мають для різних людей Різний особистісний сенс. Вживання синонімічних рядів дозволяє уникнути зайвої смислової однозначності ситуації для обстежуваного і сприяє тим самим проекції його власних смислів.

Після повторення двічі першій частині інструкції слід своїми словами і в будь-якому порядку повідомити наступне (друга частина інструкції):

- «правильних» або «неправильних» варіантів не буває, будь-яка розповідь, відповідній інструкції, добра;

- розповідати можна в будь-якому порядку. Краще не продумувати заздалегідь всю розповідь, а починати відразу говорити перше, що прийде в голову, а зміни або поправки можна ввести потім, якщо буде в цьому потреба;

- літературна обробка не потрібна, літературні достоїнства оповідань оцінюватися не будуть. Головне, щоб було зрозуміло, про що йде мова. Якись приватні питання можна буде задати по ходу. Останній пункт не цілком відповідає істині, оскільки насправді логіка оповідань, лексика і т.п. входять до числа значущих діагностичних показників.

Після того, як обстежуваний підтвердить, що він зрозумів інструкцію, йому дається перша таблиця. У тому випадку, якщо якісь з п'яти основних пунктів (наприклад, майбутнє чи думки героїв) будуть відсутні в його розповіді, то основну частину інструкції слід повторити ще раз. Те ж саме можна зробити ще раз після другого оповідання, якщо і в ньому буде згадано не всі. Починаючи з третього оповідання інструкція більше не нагадується, а відсутність в оповіданні тих чи інших моментів розглядається як діагностичний показник. Якщо обстежуваний буде задавати питання типу «Чи все я сказав?», То на них слід відповідати: «Якщо Ви вважаєте, що все, то розповідь закінчена, переходите до наступної картинки, якщо вважаєте, що ні, і щось потрібно додати, то додайте». Така конструкція має бути присутня у всіх відповідях психолога на запитання обстежуваного: проговорюються всі альтернативи. Інша форма відповіді буде підштовхувати обстежуваного до певного рішення, що небажано.

Після закінчення першого і другого оповідань слід запитати у обстежуваного, чи не було інших варіантів. Питання задається обов'язково в минулому часі, щоб обстежуваний не сприйняв його як завдання. Якщо варіанти були, їх слід записати. Після цього варто перепитати про це ще раз через деякий час, пропустивши кілька оповідань, і вже більше до цього не повертатися.

При відновленні роботи на початку другого сеансу необхідно запитати у обстежуваного, чи пам'ятає він, що потрібно робити, і попросити його відтворити інструкцію. Якщо він правильно відтворює основні 5 пунктів, то можна починати працювати. Якщо якісь моменти виявляються пропущені, необхідно нагадати «Ви забули ще ...», і після цього приступити до роботи, тим паче не повертаючись до інструкції.

Мюррей пропонує давати на другому сеансі змінену інструкцію з посиленням акцентом на волі уяви: «Ваші перші десять оповідань були прекрасні, але Ви занадто обмежували себе повсякденним життям. Хотілося б, щоб Ви відволіклися від неї і дали велику свободу своїй уяві». Давати таку додаткову інструкцію має сенс у тому випадку, якщо дійсно перші оповідання відрізнялися явною скутістю і убогістю уяви. В іншому випадку вона може зіграти негативну роль. Тут, як і у всіх інших випадках, необхідно орієнтуватися на індивідуальні особливості обстежуваного.

Спеціальні інструкції потрібні при роботі з таблицею 16 (чисте біле поле). Нерідко вона не бентежить обстежуваного, і він без додаткових інструкцій дає повноцінну розповідь. У цьому випадку єдине, що слід зробити - це по закінченні розповіді попросити уявити іншу ситуацію і скласти ще одне оповідання. Коли і він буде завершений, слід попросити зробити те ж саме втретє. Справа в тому, що таблиця 16 виявляє актуально значущі проблеми обстежуваного. Проте в тому випадку, якщо працюють механізми психологічного захисту перешкоджають вільному прояву в цьому разі оповідання особистісних проблем, то ця актуальна проблематика в першому сюжеті витісняється, а в другому і особливо в третьому проявляється найбільш яскраво. Якщо захист не настільки сильний, то найбільш інформативним буде перший варіант.

Обстежуваний може після деякої паузи почати абстрактно - філософські міркування про білому світі або про такі речі як світло, чистота і т.п. У цьому випадку, коли він закінчить ці міркування, йому слід сказати: «Справа не в тому, що це біле, чисте і т.д., а в тому, що Ви можете уявити собі на цьому місці будь-

яку картину, і далі працювати з нею як з іншими. Що Ви тут уявляєте собі?» Коли обстежуваний дасть опис ситуації, його слід попросити скласти розповідь. Якщо він почне відразу з розповіді, після його закінчення слід попросити обстежуваного описати уявну картину, яка послужила основою для розповіді. Слід припиняти спроби представити на білому полі якусь відому, реально існуючу картину. «Це Репін, а Ви складете своє - що б Ви зобразили, якби були художником». У цьому випадку також потрібні три варіанти оповідань, причому філософствування на тему білого кольору в рахунок не йдуть.

Можлива, нарешті, реакція подиву чи навіть обурення: «Тут же нічого не зображено!», «Що ж мені розповідати!». У цьому випадку слід почекати деякий час, і якщо обстежуваний не почне складати розповідь за придуманою картині самостійно, йому слід дати інструкцію уявити собі на цьому аркуші будь-яку картину і описати її, а потім скласти по ній розповідь. Потім запитуйте другий і третій варіант.

Нарешті, після завершення розповіді за останньою, двадцятої таблиці, Мюррей рекомендує пройтися по всіх творах розповідей і запитати обстежуваного, які були джерела кожного з них - чи спиралася розповідь на особистий досвід, на матеріал прочитаних книг або кінофільмів, на розповіді знайомих або ж є чистою вигадкою. Ця інформація не завжди дає що-небудь корисне, але в ряді випадків допомагає відокремити запозичені сюжети від продуктів власної фантазії обстежуваного і тим самим приблизно оцінити ступінь проективності кожного з оповідань. Мюррей також рекомендує використовувати це опитування для стимулювання вільних асоціацій обстежуваного з приводу вигаданих оповідань, однак це виходить за межі власне процедури ТАТ і може використовуватися як додаткова процедура при глибинному клінічному обстеженні.

Запис результатів і складання протоколу

При обстеженні за допомогою ТАТ протоколюванню підлягає наступне:

1. Повний текст всього, що говорить обстежуваний в тій формі, в якій він це говорить, з усіма вставками, відверненнями, застереженнями, аграмматизмами, повтореннями і словами-паразитами. Якщо він хоче виправити щось раніше сказане, слід записати ті виправлення, які він вносить, не змінюючи нічого в попередньому записі.

2. Все, що говорить психолог, обміни репліками з обстежуваним, питання обстежуваного та відповіді психолога, питання психолога та відповіді обстежуваного.

3. Відносно довгі паузи в ході складання розповіді.

4. Латентний час — від пред'явлення картини до початку розповіді — і загальний час розповіді — від першого до останнього слова. Час, витрачений на уточнююче питання, що не приплюсовується до загального часу розповіді.

5. Положення картини. Для деяких картин неясно, де верх, де низ, і обстежуваний може її вертити. Повороти картини необхідно фіксувати. Положення таблиці відзначають кутом, вершина якого означає верхній край таблиці, або буквами: Λ - основне положення таблиці, $>$ - верхній край таблиці праворуч, v - таблиця перегорнуто, $<$ - верхній край таблиці ліворуч. Якщо обстежуваний буде питати, як правильно тримати, слід відповідати: «Як Вам зручно, так і тримаєте».

6. Емоційний настрій обстежуваного, настрої, динаміку його настрою і емоційних реакцій по ходу обстеження і в процесі розповідання.

7. Невербальні реакції і прояви обстежуваного - жести, міміку, пози: знизив плечима, посміхнувся, насупився, змінив одну позу на іншу (відкрити на скуту або навпаки).

Великий обсяг інформації, який необхідно фіксувати, породжує певні технічні складнощі. Цих складнощів можна уникнути, якщо записувати розповіді на магнітофон з подальшою їх розшифровкою. У цьому випадку, безпосередньо в ситуації обстеження, психолога доведеться фіксувати тільки невербальні прояви обстежуваного і повороти картин, і він може цілком

присвятити себе підтримці робочої атмосфери та контакту з обстежуваним і контролю за ходом обстеження. Розшифровка запису зажадає додаткового часу і зусиль, однак при цьому буде збережена вся необхідна інформація без пропусків і спотворень. Єдине спотворення, яке може виникнути в цьому випадку - неготовність обстежуваного говорити перед мікрофоном. Прихована запис технічно складна і етично некоректна, тому варто витратити 15-20 хвилин на те, щоб обстежуваний звик до включеного магнітофону — можна щось разом записати, прослухати, якось пограти з ним. Після цього можна починати роботу з ТАТ.

Якщо в розпорядженні психолога немає диктофона (або лаборанта-протоколіста), йому доводиться фіксувати одночасно всю інформацію самому і паралельно контролювати хід обстеження і взаємодіяти з обстежуваним. Це неможливо без більш-менш значних втрат інформації, хоча існують деякі рекомендації, покликані полегшити працю психолога в такій ситуації, зокрема, наведений вище спосіб уповільнення темпу мови обстежуваного. Інша рекомендація стосується способу фіксації довгих пауз у ході розповіді. Оскільки важлива не абсолютна, а відносна довжина пауз, можна ритмічно ставити на папері рисочки, коли обстежуваний замовкає. Чим більше рисочок, тим довше пауза.

Вся зафіксована інформація зводиться в первинний протокол. Первинний протокол має єдину форму як для клінічного обстеження, так і для навчального або дослідницького досвіду і повинен містити всю інформацію, на підставі будь-якою людиною в будь-який час може бути виконана обробка та інтерпретація результатів за будь-якою інтерпретативною схемою.

Вступний лист протоколу (так звана «шапка») повинен містити як загальну інформацію, що вимагається в будь-якому протоколі тестування з будь-якою психодіагностичною методикою (стать, вік, освіта, професія обстежуваного, прізвище психолога, що проводить обстеження, дата обстеження), так і більш розгорнуту характеристику обстежуваного (сімейний стан; члени сім'ї; стан

здоров'я; успіхи у професійній кар'єрі; основні віхи в біографії) і ситуації обстеження (місце обстеження; точний час; спосіб фіксації результатів; інші особливості ситуації; ставлення обстежуваного до ситуації обстеження та до психолога).

В основній частині протоколу фіксується текст оповідань і всі інші перераховані вище види інформації. Цей протокол є основою для подальшої роботи - вичленування діагностичних показників та інтерпретації результатів обстеження.

Інтерпретація результатів

Г. Ліндзі виділяє ряд базових припущень, на яких будується інтерпретація ТАТ. Вони носять досить загальний характер і практично не залежать від використовуваної схеми інтерпретації. Первинне допущення полягає в тому, що завершуючи або структуруючи незавершену або неструктуровану ситуацію, індивід виявляє в цьому свої прагнення, диспозиції і конфлікти. Наступні 5 припущень пов'язані з визначенням найбільш діагностично інформативних оповідань або їх фрагментів.

1. Пишучи історію, оповідач зазвичай ідентифікується з однією з дійових осіб, і бажання, прагнення і конфлікти цього персонажа можуть відображати бажання, прагнення і конфлікти оповідача.

2. Іноді диспозиції, прагнення і конфлікти оповідача представлені в неявній або символічній формі.

3. Розповіді мають неоднаковою значущістю для діагностики імпульсів і конфліктів. В одних може міститися багато важливого діагностичного матеріалу, а в інших дуже мало або вона може взагалі відсутня.

4. Теми, які прямо впливають із стимульного матеріалу, швидше за все менш значущі, ніж теми, прямо не обумовлені стимульним матеріалом.

5. Повторювані теми з найбільшою ймовірністю відображають імпульси і конфлікти оповідача.

І, нарешті, ще 4 допущення пов'язані з висновками з проективного змісту оповідань, що стосуються інших аспектів поведінки.

1. Розповіді можуть відображати не тільки стійкі диспозиції і конфлікти, але й актуальні, пов'язані з поточною ситуацією.

2. Розповіді можуть відображати події з минулого досвіду суб'єкта, в яких він не брав участь, але був їх свідком, читав про них і т.п. Водночас сам вибір цих подій для розповіді пов'язаний з його імпульсами і конфліктами.

3. У розповідях можуть відбиватися, поряд з індивідуальними, групові та соціокультурні установки.

4. Диспозиції і конфлікти, які можуть бути виведені з розповідей, не обов'язково проявляються в поведінці або відображаються у свідомості оповідача.

У переважній більшості схем обробки та інтерпретації результатів ТАТ, інтерпретації передують виокремлення та систематизація діагностично значимих показників на підставі формалізованих критеріїв. В.Е. Реньге називає цю стадію обробки симптомологічним аналізом. На основі даних симптомологічного аналізу робиться наступний крок - синдромологічний аналіз за Реньге, який полягає у виділенні стійких сполучень діагностичних показників і дозволяє перейти до формулювання діагностичних висновків, яка являє собою третій етап інтерпретації результатів. Синдромологічний аналіз, на відміну від симптомологічного, в дуже слабкою мірою піддається якій-небудь формалізації. Разом з тим він неминуче спирається на формалізовані дані симптомологічного аналізу.